

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XII

MIASTO SŁAWNO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XII

MIASTO SŁAWNO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2017

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 12: *Miasto Sławno* [History and Culture of the Sławno region, vol. 12: Sławno – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2017, pp. 328, figs 109, tables 17. ISBN: 978-83-947670-0-6. Polish texts with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the town Sławno (Pomerania, Poland). Its origin is in Middle Ages (14th century) but there are some archaeological data suggesting the earlier erection of the town. The town and its citizens were subject of many political changes. Since mid of 17th century up to mid of 20th century the town was under German control. During that time the town developed in terms of cultural aspects as well as spatially. The concept of the palimpsest allows to identify the processes of introducing new and erasing existing elements of the town. Some papers discuss changes in townscape – slow, evolutionary in 18th and 19th century and quick and dramatic after the WWII. Will the history of the town inspire current citizens to promote sustainable development including respect to the historic value?

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2017
© Copyright by Authors

Na okładce: Hugo Walzer, *Kościół Mariacki* 1920, olej, 74 × 94 cm

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*
Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2

ISBN: 978-83-947670-0-6

Druk/Druck: BOXPOL, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 28, e-mail: boxpol@post.pl

Spis treści

Jan Sroka, Włodzimierz Rączkowski, <i>Historia jako konfrontacja: czy odrabiamy lekcje?</i>	7
Ignacy Skrzypek, <i>Badania archeologiczne na terenie Sławna</i>	17
Krzysztof Skrzypiec, <i>Sławno w zasobie Archiwum Państwowego w Koszalinie Oddział w Słupsku</i>	47
Józef Lindmajer, <i>O ludności Sławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia</i>	65
Sylwia Wesołowska, <i>Szkolnictwo w Sławnie do 1945 roku. Próba podsumowania</i>	87
Krystyna Rypniewska, <i>Witraże przedwojennego Sławna</i>	113
Janina Kochanowska, <i>Wczesna twórczość rzeźbiarska Fritza Theilmanna w pomorskim Sławnie</i>	129
Konstanty Kontowski, <i>Cmentarze, pomniki i miejsca pamięci o zmarłych w Sławnie</i>	147
Ewa Gwiazdowska, <i>Architektura i urbanistyka dawnego Sławna w świetle źródeł ikonograficznych z czasu od XVII do połowy XX wieku</i>	161
Kacper Pencarski, <i>Transport w Sławnie w latach 1918–1939</i>	241
Włodzimierz Rączkowski, <i>Historyczne przestrzenie miasta we współczesnym kontekście – spojrzenie z... dystansu</i>	261
Zbigniew Sobisz, <i>Dendroflora terenów zieleni Sławna</i>	287
Indeks osób	317
Indeks nazw geograficznych	323
Lista adresowa Autorów	327

Architektura i urbanistyka dawnego Sławna w świetle źródeł ikonograficznych z czasu od XVII do połowy XX wieku¹

EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin)

Wprowadzenie

Sławno, położone na łagodnie wznoszącym się stoku doliny, z kościołem eksponowanym dzięki usytuowaniu na wypiętrzeniu terenu, otoczone wodami rzek i kanałów, stanowiło malowniczy temat do przedstawień obrazowych. Artyści podejmowali widoki miasta już od początku XVII wieku, ale z okresu nowożytnego zachowało się bardzo niewiele za-
bytków obrazowych. Dopiero postępujący od końca XIX wieku rozwój oraz upowszechnienie fotografii i masowych kart pocztowych, do produkcji których wykorzystywano tę technikę, umożliwił powstanie licznych źródeł ikonograficznych. A ponieważ miasto jeszcze na początku XX wieku zachowało wiele historycznych cech, zostały one wówczas udokumentowane.

Źródła ikonograficzne są więc ważne dla poznania dawnego Sławna. Są świadectwem historycznego wyglądu placów i ulic oraz zmian zachodzących w nich z biegiem czasu w trakcie przebudowy i budowy służącej lepszemu użytkowaniu, podejmowaniu przez miasto nowych funkcji mu-

¹ Omawianiu dawnych widoków Sławna poświęciłam dotychczas następujące artykuły: Gwiazdowska 2002; 2004. W niniejszym tekście zajmuję się głównie źródłami mającymi istotną wartość dokumentacyjną. Dzieła sztuki, takie jak rysunki, ryciny czy obrazy, tworzone od końca XIX wieku po połowę XX wieku, w których strona artystyczna dominuje nad dokumentacyjną, omawiane są wyjątkowo, gdy przedstawiają motyw nieznany ze źródeł bardziej wiarygodnych. Kieruję słowa podziękowania do Pana Jana Sroki, niezawodnie służącego pomocą w gromadzeniu obrazowego materiału badawczego.

nicypalnych, gospodarczych czy kulturowych, nadszaniu za modą. Widoki Sławna przedstawiające gmachy publiczne i prywatne, budowle techniczne, urządzenia gospodarcze i rekreacyjne, a także ubiory, zachowanie i zajęcia mieszkańców oraz przybyszów opowiadają o tożsamości miasta i jego historii.

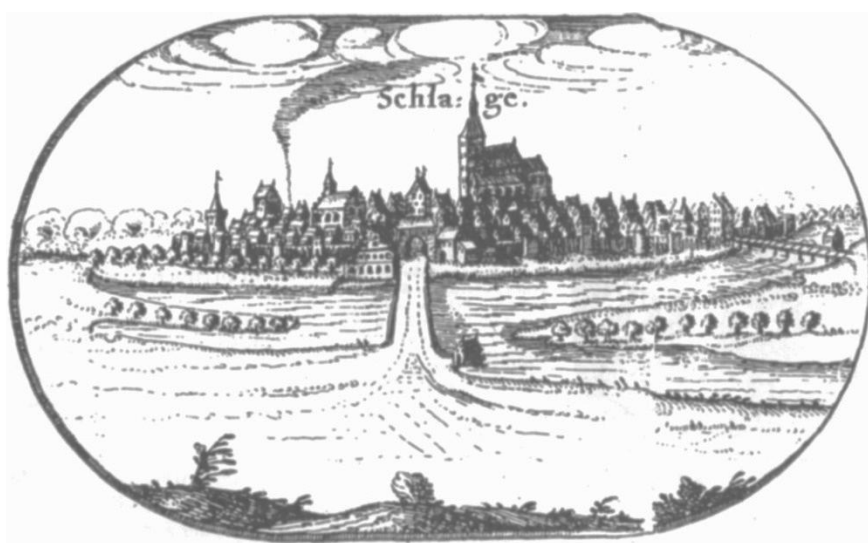
1. Najstarsze graficzne reprezentacje Sławna

Obrazowe przedstawienia Sławna zapoczątkował, podobnie jak w przypadku innych miast należących do władającego Pomorzem księżego rodu Gryfitów, widok zamieszczony na bordiurze *Wielkiej mapy Księstwa Pomorskiego* Eilharda Lübbena zwanego z łacińska Lubinusem (Ryc. 1). Ponieważ Sławno w pierwszych latach XIV wieku należało do państwa brandenburskiego i zarządzane było przez ród Święców, lenników Brandenburgii, zdobycie go w 1316 roku przez książąt pomorskich zapewne było jednym z tytułów do chwały tych władców (Gaziński 2002: 268). Na początku XVII wieku, prawie równo trzysta lat od włączenia Sławna do Pomorza, książę Filip II zamyślił, wzorem innych władców, upamiętnić państwo Gryfitów poprzez obrazowe udokumentowanie jego ziem². Przedsięwzięcie to podkreśliło prestiż Gryfitów, jak i rozpowszechniło wiedzę o Pomorzu. Władca pamiętał także o znaczeniu miasta położonego w widłach Wieprzy i Moszczenicy. Planując obramienie mapy ozdobną bordiurą złożoną z widoków pomorskich miast, klasztorów i zamków, uwzględnił na niej obraz Sławna. Wiadomo o tym z patentu, który Filip II wystosował 8 sierpnia 1614 roku do burmistrzów i rad 15 miast pomorskich (Grzelak 2013: 269). Pismo dotyczyło udzielenia materialnej i finansowej pomocy malarzowi Hansowi Wolfartowi, który na zlecenie księcia miał wykonać miniaturowe widoki miast, a wśród nich wymienione zostało Sławno. Rysunki Wolfarta pomyślane były jako wzory dla rytownika przygotowującego matrycę do druku mapy. Żaden z oryginalnych rysunków, także ten ukazujący Sławno, nie zachował się³. Wykonana przez Nikolausa Geelkerckena matryca posłużyła do druku mapy w 1618 roku i tym samym najstarszy widok Sławna datowany jest na ów rok. Faktycznie jego rysunkowy wzór powstał w roku 1614. Kompozycja ma formę panoramy ujętej od południa z podwyższonego punktu widzenia. To podwyższenie zaznaczono, umieszczając z przodu widoku,

² List Filipa II do Filipa Juliusza (Grzelak 2013: 246).

³ Bezpośredni przekaz obrazowy był bardziej dokładny i szczegółowy niż jego rytowany odpowiednik, o czym świadczy porównanie obu widoków Kołobrzegu.

na jego skraju, stok wzniesienia. Zgodnie z barokową konwencją artysta wciągnął widza w przestrzeń przedstawienia, stworzył iluzję, że odbiorca ryciny ogląda panoramę oczami osoby znajdującej się na wzgórku i może się z nią identyfikować. Czas powstania kompozycji ma istotne znaczenie historyczne, gdyż utrwalony na niej wygląd miasta odpowiada kształtowi Sławna przed wojną trzydziestoletnią. Wojna rozpoczęta w 1618 roku spowodowała duże zniszczenia Pomorza, a więc i miasto nad Wieprzą się zmieniło. Widok z mapy Lubinusa jest zatem podstawowym źródłem ikonograficznym dostarczającym wiedzy o średniowiecznym i nowożytnym Sławnie.

Ryc. 1. Panorama Sławna na *Wielkiej mapie Księstwa Pomorskiego*, E. Lubinus, miedzioryt, (MNS/Graf/3930)

Już pierwszy plan ryciny wiele mówi o Sławnie, jego lokalizacji i znaczeniu gospodarczym. Pokazano tu drogi zbiegające się do przeprawy prowadzącej do miasta przez rzekę. Droga wiodąca bezpośrednio do Sławna ukazana jest pośrodku kompozycji i akcentuje fakt, że zostało ono ulokowane ściśle na szlaku komunikacyjno-handlowym. Przed mostem przy przeprawie stała komora celna – ważne źródło dochodów miejskich. Ukazanie budynku w pobliżu środka kompozycji wskazuje, jak duże było jej znaczenie gospodarcze. Trzecia ważna informacja odnosi się do obronności miejsca wybranego na teren lokowania Sławna. Ośrodek otoczony jest wodami opływającej go rzeki pełniącej rolę fosi – naturalnej prze-

szkody utrudniającej dostęp do murów obronnych. Średniowieczny system obronny ukazano jako pierścień otaczających zabudowę murów z gęsto rozmieszczonymi basztami i czatowniami oraz bramami miejskimi. W ten sposób podkreślono nie tylko status miasta, ale i jego bogactwo, bowiem nie wszystkie pomorskie miasta miały zwarty murowany system obronny. Ponieważ miasto ukazano od strony południowej, widoczna pośrodku pierścienia murów Brama Koszalińska uważana była przypuszczalnie za najważniejszą. Przez nią mogli wjechać do Sławna książęta, wyruszając w podróż po państwie. W konstrukcji bramy wyróżnić można dwie budowle. Brama przednia była wzniesiona na planie prostokąta. Nad arkadowym przejazdem znajdowało się niskie pomieszczenie z małymi oknami, na którym przypuszczalnie urządzona była izba dla straży. Kilkukondygnacyjną bramę główną, zwróconą szczytem do przejazdu, nakrywał dach dwuspadowy. Dominowały nad zabudową Sławna dwie budowle: kościół farny (Mariacki) oraz niższy od niego ratusz. Obie gotyckie budowle, świadczące o gospodarczym rozkwicie miasta w okresie późnośredniowiecznym, uwidoczniło pośrodku zabudowy. Te dwie siedziby władzy: sakralnej i świeckiej, ukazano na panoramie po bokach Bramy Koszalińskiej jako flankujące ją. Trzy wymienione budowle wyznaczają trzy podstawy funkcjonowania miasta: administracyjną, kościelną i obronną. Kształt kościoła przypomina ten zachowany do czasów obecnych. Świątynia składała się z wysokiej nawy głównej, niższego wielobocznego prezbiterium, niższych naw bocznych oraz wieży nakrytej namiotowym dachem i zakończonej sygnaturką z igliczką. Ratusz miał formę typową dla pomorskich siedzib władz municypalnych. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta ozdobiony był schodkowymi szczytami i sygnaturką. Poza murami miasta, przy nabrzeżu portowym obok Bramy Koszalińskiej, ukazano okazały renesansowy spichlerz. Jego idealizowana forma przypomina raczej spichlerze szczecińskie. Być może ten element architektoniczny, niezbyt pasujący do widoku Sławna, został dodany, aby świadczyć o znaczeniu gospodarczym miasta i dodać jemu splendoru.

Przedstawienie na widoku miasta jego systemu obronnego pełniło ważną rolę obrazową, gdyż system ten wyznaczał status miasta. Dlatego starano się zaakcentować istnienie różnych budowli obronnych. W widoku Sławna oprócz Bramy Koszalińskiej, ukazanej stosunkowo dokładnie, w wyróżnionym kompozycyjnie miejscu utrwalono drugą ważną bramę miejską – Bramę Słupską położoną po północnej stronie miasta, wzniesioną na planie prostokąta oraz cylindryczną Basztę Więzienną⁴. Obie

⁴ Zdaniem Karla-Heinza Schroedera (2016: 12–13) Baszta Więzienna była pierwotnie częścią zabudowań joannitów włączoną w pierścień murów.

budowle górujące ponad zabudową uwidoczniono na lewo od ratusza. Po prawej stronie panoramy rozpoznać można Bramę Koppel, przez którą droga wiodła na most i dalej na wyspę, tam odbywały się targi drewnem. Handel drewnem, na które Sławno miało prawo składu, był dziedziną gospodarki wyraźnie przyczyniającą się do bogacenia się miasta. Przy drewnianym moście od strony wyspy widoczny jest budynek przypuszczalnie służący do pobierania opłat związanych z handlem. Zabudowa miejska wewnątrz murów wygląda na bardzo zwartą, stłoczoną, potwierdzającą, że Sławno było miastem ludnym. Domy stały w równych szeregach i były zwrócone szczytami do ulic.

Druga kompozycja z ogólnym widokiem Sławna ukazująca dwie panoramy miasta powstała ponad wiek później na jednej z kart cyklu akwarelowych widoków miast pomorskich⁵. Autorem akwarel uznawanych za przedstawiające pomorskie miasta przed i po wojnie trzydziestoletniej był Gottlieb Samuel Pristaff (Chojecka 2013). Rysownik ten w latach 1732–1736 skopiował wcześniejsze widoki, których pochodzenie nie zostało dotychczas rozpoznane. Przypuszcza się, że wzorem panoramy Sławna sprzed wojny trzydziestoletniej, ukazanej u góry karty, był widok z mapy Pomorza Lubinusa. Porównanie obu widoków prowadzi do wniosku, że są one bardzo podobne pod względem kompozycyjnym, ale różnią się w przedstawieniu poszczególnych budowli. I to na korzyść pracy Pristaffa. Wiadomo, że projektant wykonujący rysunki widoków do mapy Lubinusa musiał zmieścić kompozycje na małej powierzchni odcinka bordiury. Z tego wynikały spore uproszczenia, które są widoczne przy porównaniu rytowanych widoków miast Pomorza Przedniego z zachowanymi rysunkami – kopiami pierwowzorów przechowywanymi w Stadtarchiv w Stralsundzie (Ewe 1979). Pristaff miał do dyspozycji nieco więcej miejsca i sam decydował o detalach swego dzieła. Wyraźnie widać, że sławieński kościół Mariacki przedstawił dokładniej i z lepszym wyczućciem proporcji niż to zaznaczono na widoku rytowanym przez Geelkerckena. Także ratusz na jego akwarceli wygląda okazalej. Sygnaturka na jego dachu przesunięta została na środek kalenicy. Wieżowa Brama Koszalińska jest wyższa, okazalsza, podobnie jak Baszta Więzienna. Brama Koppel jest podobnej wysokości jak na rycinie Geelkerckena, ale szczytem zwrócona została w stronę mostu. Szczyt ten przestał być elementem dodającym widokowi świetności. Wymienione cechy mogłyby posłużyć do wysunięcia przypuszczenia, że Pristaff kopiował zachowany do jego cza-

⁵ Cykl zatytułowany *Abbildung aller Pomrisch =und Rügianischen Städte wie sie vor alters und itzo beschaffen*, przechowywany jest w *Landesarchiv w Greifswaldzie* (LAG), nr inw. Rep. 40 III Nr 231c.

sów rysunek Wolfarta, a nie rycinę Geelkerckena. Jednak z drugiej strony, na akwareli Pristaffa są wprowadzone istotne uproszczenia, widać braki i błędy. Pierścień murów został pozbawiony baszt i czatowni, nie ma przedstawienia Bramy Słupskiej, na które zabrakło miejsca pomiędzy ratuszem i Basztą Więzienną. Motyw głównej drogi prowadzącej do Bramy Koszalińskiej stracił swą wymowę przez pomniejszenie go i przesunięcie w bok. Połączenie miasta z wyspą targową zostało pominięte. Natomiast pojawiła się zabudowa poza murami miejskimi sugerująca istnienie przedmieść. Przedmieścia te zostały umieszczone błędnie poza bramami Koppel i Łąkową, a nie w okolicy bram Koszalińskiej i Słupskiej. Ukazana na środkowym planie rzeka opływająca miasto opisana została jako Wieprza (*Wiper Fluß*), choć był to kanał gospodarczy złożony z dwu odcinków: garbarskiego (*Lohmühlengraben*) i drzewnego (*Holzgraben*). Zatem Pristaff korzystał z jakiegoś jeszcze innego widoku niż wyżej wymienione, prawdopodobnie częściowo uproszczonej kopii rysunku Wolfarta wykonanej przez osobę nieznającą Sławna. W drugiej panoramie, jakoby ukazującej Sławno po zniszczeniach wojny trzydziestoletniej, Pristaff dokonał niewielkich zmian, niekoniecznie oddających stan zniszczeń. Raczej idealizował miasto, o którego biedzie świadczą cyfry. Jeszcze w 1690 roku na około 200 działek budowlanych 111 było niezabudowanych (Lindmajer 1994a: 184). Kościół farny i ratusz są jeszcze kształtniejsze, bardziej plastyczne i proporcjonalne niż na pierwszej panoramie rysowanej przez Pristaffa. Jednak mniej dominują nad domami mieszczan. Brama Koszalińska jest bardzo niska, sięga tylko do korony murów obronnych, Baszta Więzienna straciła iglicę. Bardzo smukła i wysoka jest za to Brama Koppel. Być może autor widoku, znany jako fałszerz dokumentów pisanych, sam dokonał takich przeróbek w widoku zabudowy Sławna, aby uzasadnić namalowanie dwu panoram zamiast jednej. Na razie brak źródeł, które pomogłyby rozwiązać ten problem.

Kolejna znana panorama Sławna powstała po następnych stu latach, w piątej dekadzie XIX wieku. Jest nią romantyczna kompozycja ukazująca Sławno w otoczeniu pejzażowym – litografia E. Sannego z 1844 roku⁶ (Ryc. 2). Także ona jest prawdopodobnie kopią innego widoku, ale niezbyt odległego w czasie. Można tak przypuszczać, ponieważ Sanne wykonywał kompozycje przedstawiające pomorskie miasta i monumenty historyczne, wzorując się na widokach z lat 20. XIX wieku. Zatem być może w pierwszej ćwierci XIX wieku nieznany artysta stworzył ogólny widok Sławna, obecnie nieznany. Litografia Sannego tradycyjnie ukazuje panoramę miasta od południa z niewysokiego wzniesienia. Fakt istnienia tego wzgórza

⁶ Widok z cyklu litografii ilustrujących dzieło Thiede (1844).

Ryc. 2. Panorama Sławna, E. Sanne, litografia (MNS Biblioteka K III 13967)

potwierdza mapa Schmettaua z około 1780 roku⁷. Miasto rozciąga się w dali, na linii horyzontu, na tle odległych pagórków, otoczone pasem zieleni, poprzedzone polami uprawnymi i łąkami. Autor widoku zaakcentował na pierwszym planie wzgórek przecięty drogą i tym sposobem, urozmaicając topografię terenu, dodał panoramie malowniczości. Sprawił, że sławieński pejzaż wydaje się widzowi bardziej atrakcyjny. Takie podejście odpowiadało romantycznemu przesłaniu, aby dostrzegać i cenić piękno rodzinnej ziemi. Celem artystów było obudzenie w widzu zainteresowania przeszłością rodzinnej ziemi i jej kulturą. Znakami świetnej historii Sławna są trzy budowle górujące nad równomiernie rozłożoną zabudową miejską. Z czasów średniowiecza dotrwały do XIX wieku kościół farny i dwie bramy miejskie: Koszalińska i Słupska. Obraz tych trzech monumentów skupionych po lewej stronie miasta dobrze oddaje ich kształty i proporcje znane z fotografii historycznych wykonanych w pierwszej połowie XX wieku. Jedynie dach wieży kościelnej ma formę

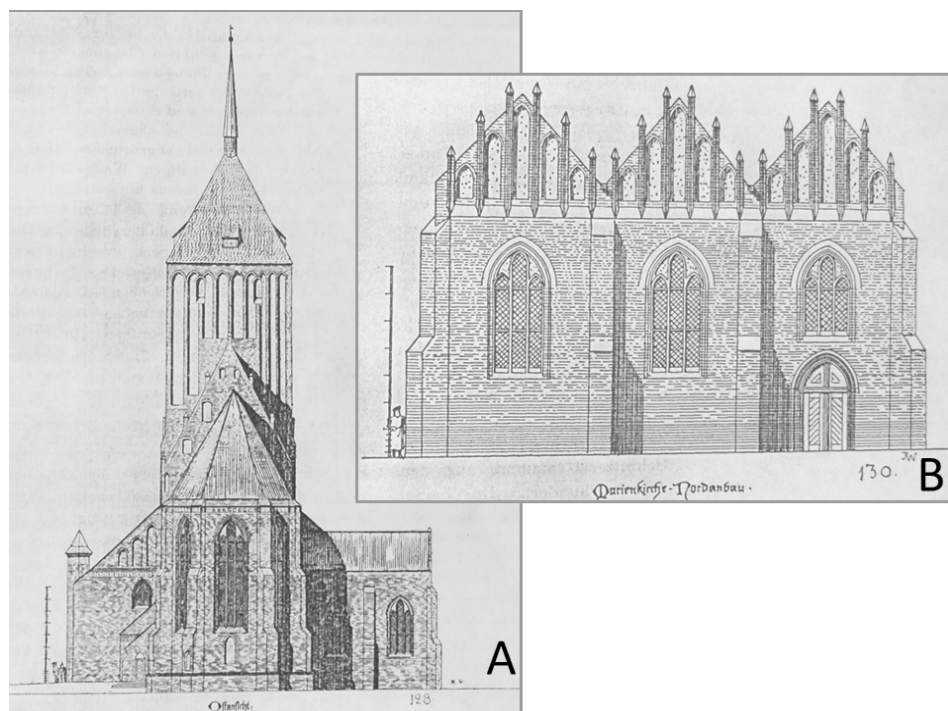
⁷ Wojskowa mapa Pomorza opracowana została przez Friedricha Wilhelma Carla Schmettaua w ramach kartowania państwa pruskiego; oryginał rysunku mapy w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, nr inw. AH XI, F 52727.

barokowej kopuły. Zwarte ciągi równej wysokości domów mieszkalnych zwróconych kalenicą do ulic odpowiadają ówczesnej formie zabudowy, chociaż ich jednolity kształt wydaje się nieco wyidealizowany. Natomiast ukazanie silnie rozbudowanego przedmieścia na wschód od miasta i przesłonięcie Przedmieścia Koszalińskiego pniami drzewa, przez co wydaje się ono nieznaczne, daje fałszywy obraz urbanistycznego kształtu Sławna. Ten błąd wynikał z podporządkowania obrazu miasta założeniom kompozycyjnym. Artysta wykonał widok zgodnie z regułą „panoramy rozwiniętej”, aby uwydatnić wielkość miasta i podnieść jego prestiż. Znaczenie miasta jako siedziby garnizonu zaakcentował, umieszczając na pierwszym planie sylwetki dwu konnych huzarów formacji wojskowej, która ulokowana została w Sławnie w 1718 roku.

Z drugiej połowy XIX wieku znanych jest obecnie tylko kilka reprodukcji rysunków inwentaryzacyjnych. Są one związane z katalogowym opracowaniem zabytków rejencji koszalińskiej, a wykonał je anonimowy autor o inicjałach K.W. (Böttger 1892: 104, 110–111, 113). Rysunki przedstawiają szczegółowy wygląd elewacji wybranych gotyckich budowli: fasadę kościoła farnego, widok świątyni od strony zachodniej i wschodniej (Ryc. 3a), elewację kaplic dobudowanych od północy (Ryc. 3b), a także elewację Bramy Słupskiej od strony pola. Zapewne rysunków tych było więcej, ale do druku wyselekcjonowano tylko wymienione. Już ten wybór wskazuje, które budowle najwyżej ceniono w końcu XIX wieku. Gotyckie monumenty były chlubnym dowodem długich dziejów miasta i świetności jego średniowiecznych losów. Monumentalna bryła kościoła świadczyła o pobożności mieszkańców, a obraz bramy miejskiej o jego potencjale obronnym. Każdy z rysunków pokazywał budowle od ich strony najładniejszej, najatrakcyjniejszej architektonicznie. Widoki kościoła nie tylko pozwalały udokumentować podział ścian jego fasady i wieży, podział dobudówki dostawionej do nawy od strony północnej, zwieńczonej trzema szczytami o bogatym detalu architektonicznym, ale i kształt przestrzenny świątyni. Dążenie do zaprezentowania zabytków w publikacji od ich strony najokazalszej jest bardzo wyraźne, gdy porównuje się przedstawienie Bramy Słupskiej od strony wjazdu do miasta z rysunkami poszczególnych elewacji obu bram⁸. Dyspozycja tej elewacji bramy jest najbardziej urozmaicona od strony wjazdu do miasta. Ostrołukowy przejazd flankują narożne uskokowe przypory. Powyżej przejazdu znajduje się szereg niskich blend o archiwoltach zaakcentowanych przez pogrubienie. W górnej partii ściana wieżowej bramy „wypełniona” została gęsto rozmieszczonymi smukłymi blendami dzielonymi dodatkowo laską, a w części podłucza

⁸ Współczesną pełną dokumentację bram sporządził H. Meissner (1998: 6–9).

zdobionymi kolistymi maswerkami opartymi na dwu ostrołukach utworzonych przez laskowanie. Żadna z pozostałych elewacji obu bram nie była tak bogato rozczłonkowana. Aby uzmysłowić wielkość monumentów, narysowano obok nich postaci ludzkie, których obecność dodatkowo ożywia przedstawienia.

Ryc. 3. Kościół farny od wschodu (A) i elewacja kaplic bocznych fary (B), KW, rysunek inwentaryzacyjny (Boettger 1892: 111, 113)

2. Sławno w dokumentacji fotograficznej

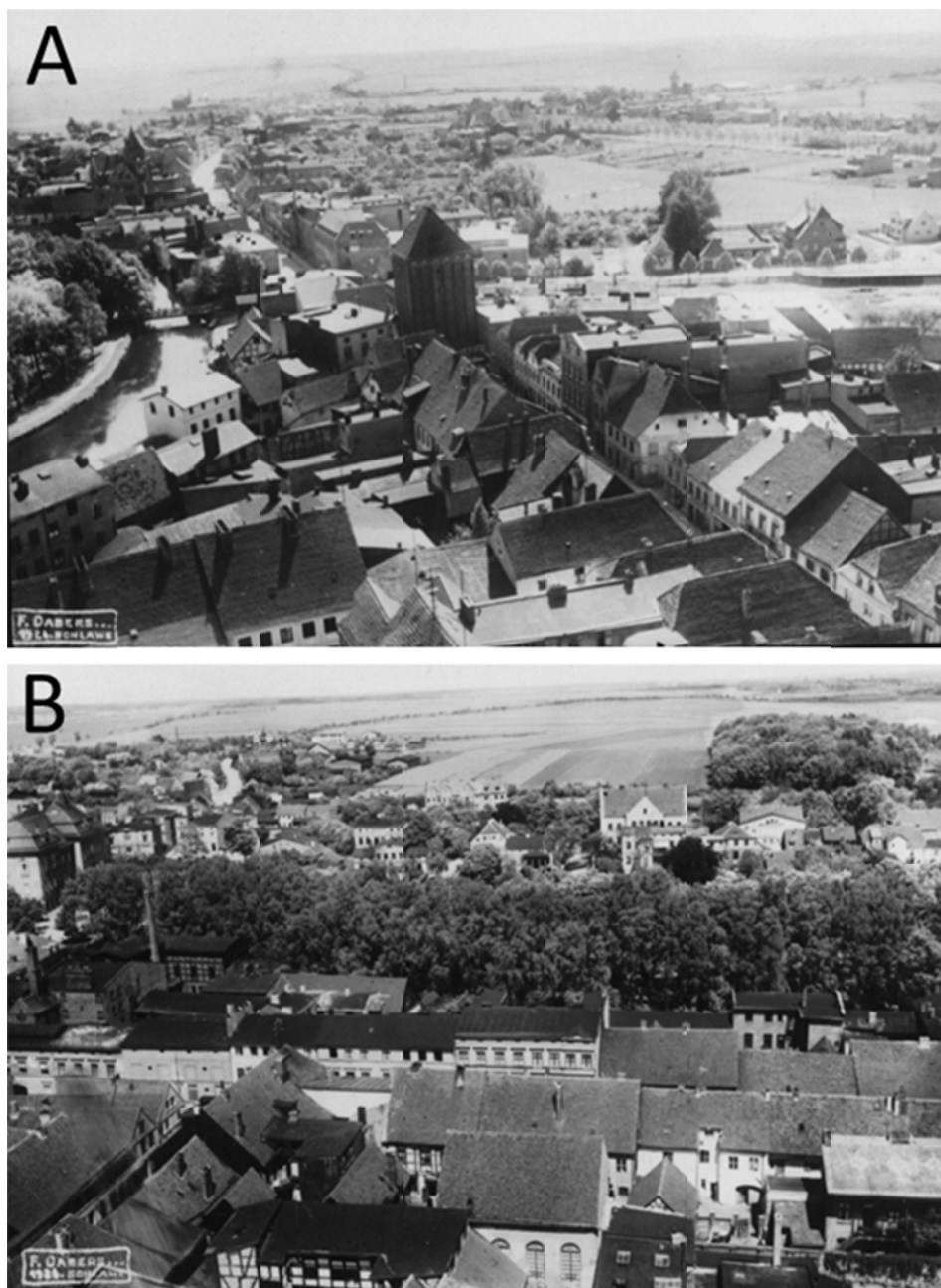
Obfite i wielostronne źródło ikonograficzne do historii dawnego Sławna stanowi dopiero materiał fotograficzny zachowany na litograficznych i fotograficznych kartach pocztowych oraz fotografiach dokumentacyjnych. Choć pocztówki i zdjęcia powstawały dopiero od końca XIX wieku, to nawet bardzo dawne dzieje zabudowy miejskiej i układu urbanistycznego znalazły na nich odbicie dzięki trwałości tradycji budowlanej w postaci budynków ryglowych oraz braku większych zmian w układzie siatki ulic wytyczonej podczas zakładania miasta.

2.1. Widoki ogólne

Wśród widoków ogólnych przeważają ujęcia z wysoka zwane widokami z lotu ptaka. Panoramy są rzadsze i pochodzą głównie z przełomu XIX i XX wieku. Informacje o Sławnie dostarczane przez te panoramy są skromne, gdyż pokazują one właściwie tylko fragment miasta. Panorama na pocztówce z 1899 roku, wydana przez sławieńską firmę A. Preussa, przypomina widok miasta na kompozycji Sannego, ale ujęty z mniejszego dystansu, bezpośrednio zza rzeki Wieprzy, wskutek czego niewidoczne są obie bramy miejskie (Poprawska, Sroka 2002: il. po s. 88 – *Gruss aus Schlawe Verlag A. Preuss Schlawe*). Monumentalną bryłę świątyni mariackiej otacza niska jednolita zabudowa malowniczo ukryta w zieleni. Na fotografii z początku XX wieku, ujętej zza kanału od wschodu, widać od tyłu zabudowę Starego Miasta (Poprawska, Sroka 2002: 9). Tworzy ją zwarty szereg domów mieszkalnych o równej wysokości kalenic i towarzyszące im od strony podwórzy niewielkie budynki gospodarcze nakryte pulpitowymi dachami. Po prawej stronie wyróżnia się duży ryglowy magazyn przesłaniający wyższy dom z parą arkadowych okien w białą tynkowanym szczycie. Nad Sławnem górują dachy prezbiterium i nawy oraz wieża fary. Tę samą część miasta w bardziej przejrzysty sposób narysował w 1937 roku Stavenhagen (Vollack 1989). Jego rysunek zapewne wykonany był z natury, gdyż wysokości domów są bardziej zróżnicowane niż na fotografii, na której różnice te uległy niwelacji. Po prawej stronie rysunku artysta przedstawił parterowy domek z dobudówką, kryty dachówką – przykład budynku mieszkalnego biednej rodziny, stojącego z dala od rynku.

Wyjątkowo bogatym źródłem informacji o kształcie Sławna, jego kondycji gospodarczej są widoki z lotu ptaka. Jednak zasadniczo dokumentują one dość późny okres funkcjonowania miasta. Z początku XX wieku (około 1906) tylko na jednej publikowanej litografii znalazł się ogólny widok miasta wykonany z przedmieścia za Bramą Słupską (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 17 – *Gruss aus Schlawe i./P. W. Lüdtke, Buch- und Papierhandlung*). Można na nim obserwować trzy pomniki gotyckiej architektury (kościół i obie bramy miejskie) oraz domy mieszkalne z różnych okresów dziejów miasta, od parterowych chałup po okazałe kilkupiętrowe gmachy. Dopiero w 1926 roku miejscowy fotograf Felix Dabers w cyklu zdjęć wykonanych z wieży kościoła farnego systematycznie udokumentował wygląd Sławna⁹ (Ryc. 4). Fotografii Dabersa,

⁹ Zakład Felixa Dabersa *Photographisches Atelier und Photohandlung* mieścił się przy *Kösliner Vorstadt 23*; widoki miasta sygn. *F. Dabers Schlawe* (Poprawska, Sroka 2002: 10–16).

Ryc. 4. Widok ogólny południowej (A) i północnej (B) części Sławna, F. Dabers, zdjęcie dokumentacyjne (Poprawska, Sroka 2002: 13–14)

chwytane ze stosunkowo niedużej wysokości, pokazują zabudowę Starego Miasta dokładnie, ale głównie od strony dachów. Widać, jak zagęszczone były domy mieszkalne i budynki gospodarcze na terenie Sławna. Rozróżnić można poszczególne domy, bieg niektórych ulic. Zabudowa dwu pierzei rynku, północnej i zachodniej, ukazana jest przejrzysto. Domy stojące wzdłuż pierzei południowej, prawie prostopadłej do płaszczyzny zdjęcia, trudniej rozróżnić. Zabudowę przy ulicach wybiegających z rynku, ujętych przez fotografa perspektywnie, łatwiej rozpoznać. Rozmieszczenie dachów na tyłach domów pokazuje, jak ściśle podwórka obudowane były oficynami, budynkami gospodarczymi i szopami. W dalszej odległości widoczne jest głównie „morze dachów” zabudowy mieszkalnej oraz wyróżniające się wysokością gmachy publiczne. Na zdjęciach Dabersa utrwalone zostało także otoczenie miasta – łąki i pola poprzecinane alejami drogowymi.

Dokumentacja Dabersa stanowi dobre źródło historycznej wiedzy o wyglądzie domów i zmianach w zabudowie decydujących o przekształcaniach obrazu całego miasta. W widoku z lotu ptaka przejrzysto zaznacza się np. przebudowa domów stojących przy zachodniej pierzei rynku. Sylwetce XVIII-wiecznego klasycyzującego ratusza, który tam stoi, towarzyszy reprezentująca dawną zabudowę niska piętrowa kamieniczka szczytowa z naczółkowym dachem, dwie historyzujące kamieniczki czynszowe z drugiej połowy XIX wieku, dwupiętrowe, nakryte spłaszczonymi dachami oraz XX-wieczne domy narożne: po lewej stronie siedziba m.in. Stadtparkasse (Miejskiej Kasy Oszczędności) przebudowana przypuszczalnie w drugim dziesięcioleciu XX wieku, a po prawej stronie przebudowany w drugiej połowie lat 20. hotel „Prinz von Preussen”. Przy północnej pierzei rynku większość stanowiły domy szczytowe, ale były to spore kamienice. Fotografie części miasta położonych nad kanałem i po północnej stronie Starego Miasta poświadczają, że wciąż istniały w Sławnie ulice zabudowane długimi szeregami domów o równej wysokości, znane z XIX-wiecznej panoramy Sannego. Zdjęcia te, jak panoramy centrum miasta uchwycone przez fotografa zza opłotków¹⁰, potwierdzają dużą wiarygodność XIX-wiecznego przekazu.

Porównanie fotografii Dabersa ze zdjęciami z lat 30., wykonywanymi w ramach lotniczego zdjęcia państwa (Vollack 1989: 733, 735; Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 26) (Ryc. 5), a także z fotografią ponownie ukazującą miasto z wieży fary pozwala na uchwycenie zmian w zabudowie, które nastąpiły w okresie międzywojennym. Na przykład na północno-zachodnim narożu rynku, u zbiegu *Stolper Str.* i *Kniepphof Str.*,

¹⁰ Porównaj fotografia z 1930 roku wykonana od południowego zachodu – Muzeum Narodowe w Szczecinie (MNS), nr neg. MNS/AFoto/16274.

w 1926 r. stały dwa piętrowe kilkuosiowe domy mieszkalne. Na pocztówce z około 1938 roku w ich miejscu znajdował się już wieloosiowy gmach z charakterystycznym schodkowym szczytem, nawiązujący do formy średniowiecznych ratuszy stawianych w pomorskich miastach pośrodku rynku. Budynek był nową siedzibą Kreissparkasse (Powiatowej Kasy Oszczędności).

Ryc. 5. Widok ogólny Sławna od południowego wschodu, zdjęcie lotnicze (Poprawska, Sroka 2002: 17)

Zdjęcia lotnicze z roku 1931 i około 1935, uchwycone od południowego wschodu, wyraźnie pokazują teren Starego Miasta jako urbanistycznej całości. Szczególnie wartościowa dokumentacyjnie jest fotografia z zasobu Landesarchiv w Greifswaldzie, na której utrwalono obszar miasta wraz z jego granicami i zabudową rozwijającą się wokół pasa dawnych murów obronnych¹¹. Na wschodnim skraju Starego Miasta wielkością wyróżnia się młyn. Zdjęcia lotnicze dość przejrzyste odzwierciedlają podział na kwartały średniowiecznej zabudowy. Dokumentują rozwój przedmieść

¹¹ *Schlawe i. Pom. Original-Fliegeraufnahme*, LAG, nr inw. Rep. 56/8; reprodukcje rysunków projektowych w: Templin (1929: 21, 25, 27).

na północ i zachód od Starego Miasta. Wyraźnie zwraca uwagę przebieg *Hindenburg Str.* poprowadzonej na osi północ-południe prostą linią do dworca kolejowego. Ulica ta ówczesnie pełniła rolę arterii uwalniającej Stare Miasto od ruchu tranzytowego. Na zdjęciu lotniczym przechowywanym w LAG Sławno przypomina wielki plac budowy. Nowa zabudowa mieszkalna powstawała na przedmieściach też na południe od Starego Miasta. Na terenie położonym na południowy wschód od Starego Miasta udokumentowano pierwszy etap budowy nowej modernistycznej szkoły wznoszonej według planów Diedricha Suhra. Również położenie i zasięg obu terenów zielonych: parku miejskiego i Ogrodu Botanicznego udokumentowane zostały na zdjęciach lotniczych (Roguska 2004: il. 1).

2.2. Fotograficzna dokumentacja Starego Miasta w Sławnie

Motywe urbanistycznym najczęściej będącym przedmiotem zdjęć i dzięki temu najlepiej udokumentowanym w źródłach obrazowych jest sławieński rynek (Markt) – centralny punkt miejskiej przestrzeni i najważniejsze wnętrze urbanistyczne skupiające jego życie administracyjno-sądownicze, finansowe, handlowo-usługowe, społeczne, a nawet religijne. Na tych zdjęciach utrwalono każdą z pierzei i każde z naroży rynku wraz z perspektywami ulic wybiegających z naroży, a niektóre domy pokazano także w zbliżeniu. Fotografie upamiętniają zmiany form kamienic, zmieniający się wygląd witryn sklepów i zakładów usługowych mieszczących się na parterach domów oraz zmiany właścicieli. Mówią też o trwaniu zarówno kształtów architektonicznych, jak i firm.

Pierzeją rynku, która najdłużej zachowała tradycyjny wygląd domów, była pierzeja wschodnia (Ryc. 6). Ponieważ za tą pierzeją stał kościół farny, była ona zwykle fotografowana na wprost. Dlatego przejrzystość widać nie tylko formy domów, ale też zagospodarowanie ich parterów na cele usługowe. Do czasu I wojny światowej prawie wszystkie kamienice po wschodniej stronie rynku były zwrócone szczytem do niego i zachowały formy z XVIII i początków XIX wieku. Jedne z nich, trójosiowe, stały na pojedynczych, węższych średniowiecznych parcelach. Inne wznosiły się na zdwojonych parcelach. Tylko jedna kamieniczka pośrodku pierzei nakryta była wysokim, łamanym dachem z wystawką. Przy tej pierzei mieli swoje firmy, patrząc od lewej, w pierwszym domu, w którym najczęściej zmieniały się firmy: Paul Marg, Betty Caspary, C.A. Jasch, Graeper, w drugim domu – Louis Baatz, w trzecim była firma A... A..., a potem sklep pod nazwą Berliner Waaren (sprzedawano tu modne ubrania ze stolicy), w czwartym, wysokim domu mieściła się firma Alberta Troschke,

Ryc. 6. Rynek w Sławnie, pierzeja wschodnia z fara, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 43)

a potem Gustava Dietricha, piątą – najmniejszą, kamieniczkę zajmował D. Loewenthal, w szóstej były sklepy Alberta Plegera, Karla Kabbe, Fritza Grota, a w siódmej, narożnej, Friedricha Sundelina, a potem F.W. Wolffa i Philippa Dantowitza (Poprawska, Sroka 2002: 43)¹². Na początku XX wieku elewacje domów odmalowano. Kilkakrotnie zmieniała wygląd fasada sklepu z towarami z Berlina. Na jednym zdjęciu parter zdobi historyzujący wystrój, na innych na elewacji są malowane reklamy towarów. Wprowadzano markizy chroniące sklepy przed nadmiernym słońcem. W drugiej dekadzie XX wieku wysoki dom i sklep z modną konfekcją zostały zmienione przez nadbudowę dwóch pięter i budowę innego dachu. Stały się nowoczesnymi domami handlowymi o większej skali, gdyż pierwsze piętra, przeznaczone na cele sprzedaży, oświetlono oknami pokrywającymi prawie całą powierzchnię elewacji (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 20 – *Schlawe i. Pom. Partie am Markt*). Najmniejszy dom przebudowano w drugiej połowie lat 20. XX wieku, wzno-

¹² Zdjęcie w archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/4241; zdjęcie w archiwum LAG, nr inw. Rep. 56/28.

sząc schodkowy szczyt nawiązujący do średniowiecznych tradycji miast północnej Europy¹³.

Kilka starych szczytowych domów około 1900 roku stało przy północnej pierzei rynku (Ryc. 7). Wyróżniały się wśród nich dwie kamienice czynszowe nakryte spłaszczonymi dachami. Szczególnie okazała była druga kamienica od lewej strony: historyzująca, dwupiętrowa z osią symetrii podkreśloną przez balkon na pierwszym piętrze i odcinek tralkowej attyki zdobiący dach. Parter tego domu oświetlały nowoczesne ogromne okna. Architektoniczny detal zdobiący jej fasadę jest dobrze widoczny na pocztówce z około 1910 roku(?), ukazującej pierzeję północną z ukosa (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 24 – *Schlawe i. Pom. Partie am Markt*). Wygląd tego domu kojarzy się z obyczajami południowo-europejskimi, gdyż jego okna na wszystkich piętrach osłonięte są markizami. Na sąsiednim narożnym domu, mieszczącym sklep z towarami kolonialnymi, można odczytać napis, że firma została założona w 1871 roku. W małej kamieniczce sąsiadującej z gmachem z jego drugiej strony około 1900 roku funkcjonowała drogeria Gustava Lankowa, a około 1920 roku była tam oficyna wydawnicza Alberta Preussa.

Ryc. 7. Rynek w Sławnie, pierzeja północna, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 40)

¹³ Zdjęcie w archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/16278.

Ryc. 8. Rynek w Sławnie, pierzeja zachodnia z ratuszem, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 37)

Pojedyncze szczytowe domy stały przy zachodniej pierzei rynku, sąsiadując z XVIII-wiecznym klasycyzującym ratuszem i czynszowymi kamieniczkami historyzującymi. Dom trzeci od lewej strony, przylegający do ratusza, mieszczący lokal (Ryc. 8) F. Kassa, w 1900 roku był jednopiętrowym barokowym domem z wysokim dachem. Kilka lat później nadbudowano drugie piętro, dach zamieniono na spłaszczony, a elewacja została upiększona plastycznymi motywami festonów i wieńców, dzięki czemu zyskała wygląd historyzujący¹⁴.

Na północnozachodnim narożu rynku znajdowały się budynki finansowe i usługowe, co wyraźnie widać na pocztówce (*Schlauwe i. Pommern*) z okresu międzywojennego¹⁵. W skrajnej kamieniczce północnej pierzei mieściła się firma Juliusa Darsowa. Dom ten w latach 30. XX wieku podwyższono o piętro i rozbudowano kondygnację poddasza, nadając mu modernistyczny kształt o obłym narożu. Naprzeciw tego domu, na rogu *Stolper Straße*, wzniesiono nową siedzibę Miejskiej Kasy Oszczędności. Jej budynek wzorowany był na kamienicach hanzeatyckich, zwrócony szczytem do ulicy. Na parterze miał arkadowe podcienia i otrzymał

¹⁴ Zdjęcie w archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/16271.

¹⁵ Herder-Institut Marburg, Bildarchiv, nr inw. 144030.

schodkowy szczyt z zegarem. Po sąsiedzku z kasą na skraju zachodniej pierzei rynku stał hotel Pralowa „Prinz von Preussen”, przerobiony w XIX wieku z dwóch dużych szczytowych kamieniczek. W XX wieku zmieniano tylko wygląd parteru, na którym znajdowały się sale konsumpcyjne, unowocześniając go przez przebudowę wejścia i okien.

Ryc. 9. Rynek w Sławnie, pierzeja południowa, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 42)

Najwcześniej przebudowie poddane zostały domy przy pierzei południowej (Ryc. 9). Już około 1900 roku nie było przy niej żadnego domu szczytowego. Odcinek XVIII-wiecznej przebudowy zachował się od strony zachodniego naroża pierzei. Stał tam wieloosiowy dom z wysokim brogowym dachem. Jego fasadę przesłaniało ozdobnie przycinane drzewo. Pozostałe domy w momencie wykonania zdjęcia były dwupiętrowymi historyzującymi kamienicami, większość z nich posiadała oświetlone poddasza. Witryny przeszklone dużymi taflami szyb mieściły firmy m.in. Juliusa Darsowa i H. Woldta, a w wyróżniającym się wieloosiowym gmachu zwieńczonym attyką znajdował się lokal restauracyjny Axela Schlütera i sklep J. Herzberga (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 23 – *Gruss aus Schlawe. Markt. Kunstverlag v. H. Kolterjahn, Köslin*). Nawierzchnię rynku na początku XX wieku stanowił bruk z płaskich kamieni polnych, a w kilku miejscach placu stało kilka studni z ręczną pompą, z których okoliczni mieszkańcy i użytkownicy rynku czerpali wodę (Sroka 2012: il. 4).

Widoki rynku najwszechstronniej odzwierciedlały życie mieszkańców Sławna. Fotografie dnia powszedniego przedstawiały pojedyncze pojazdy, dorożki bądź wozy transportowe, a od lat 30. XX wieku samochody osobowe – parkujące na placu, wypełnione towarami wozy chłopskie czekające na klientów; pokazywały przechodniów i dzieci, personel stojący przed sklepami czy firmami usługowymi. Kilkakrotnie przedstawiano rynek podczas dni targowych. Historyczne fotografie z początku XX wieku dokumentowały rozmach targów odbywających się na rynku¹⁶ (Ryc. 10).

Ryc. 10. Targ na rynku w Sławnie, w tle naroże południowej i wschodniej pierzei, fotografia archiwalna (neg. MNS/AFoto/16272)

Stojące szeregami drabiniaste i drewniane wozy konne zajmowały prawie całą płaszczyznę placu. Tłumy kobiet i mężczyzn w strojach różnego kroju, wskazujących na ich pozycję społeczną i zajęcie, gromadziły się na chodnikach. Można wśród nich rozpoznać m.in. mieszcanki i mieszczan w kapeluszach, służące w fartuchach, woźniców w długich kurtkach i czapkach z daszkiem, chłopki w chustkach. Przy okazji targów odbywała

¹⁶ Fotografie w archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/ 16271, 16272.

się sprzedaż charytatywna. Na widokówce upamiętniającej fragment północnej pierzei rynku wraz z perspektywą *Mühlenstraße* obserwować można ludzi gromadzących się przy stołach z produktami oferowanymi przez elegancko ubrane przedstawicielki i przedstawicieli lokalnej społeczności. Barwna widokówka z około 1915 roku upamiętnia handel odbywający się na straganach osłoniętych plandekami (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 20 – *Schlawe i. Pom. Partie Am Markt*). Szeregi stoisk ustawiono po przekątnej rynku wzdłuż ciągu komunikacyjnego prowadzącego od *Köslinerstraße* do *Stolperstraße*. Lekkie konstrukcje straganów montowanych z drążków, na których rozpościerano płótno, miały długą tradycję. Stosowane były co najmniej od XIX wieku¹⁷. Sprzedaż odbywała się także przy odkrytych stołach. Pojedyncze wozy konne, kryte i otwarte, które zatrzymały się w różnych punktach placu, zapewne służyły tylko do dostarczenia towaru. W latach 30. XX wieku upamiętniono na rynku różne nowe pojazdy świadczące o postępie technicznym. Na karcie ukazującej zachodnią pierzeję rynku wraz z ratuszem widoczne są przed budynkiem urzędu eleganckie czarne samochody osobowe. Bliżej środka placu natomiast widoczne są zaprzęgi, w których wozy drabiniaste zostały zastąpione przez przyczepy na kołach z oponami. Obok jednego z nich stoi pusty wózek dla inwalidy.

Zdjęcia okazjonalne dokumentowały uroczystości i inne ważne wydarzenia, dla których architektura rynku – centrum miasta – stanowiła naturalną scenerię. Na karcie z około 1900 roku, przedstawiającej północną pierzeję uchwyconą z okna na piętrze kamienicy stojącej w pierzei przeciwnej, obserwować można tłok panujący na całej długości chodnika (Poprawska, Sroka 2002: 46). Odświętnie ubrane panie w białych sukniach, chroniące się pod parasolkami, przyglądają się niezwykłemu wydarzeniu – przejazdowi otwartych powozów, za którymi podąża sznur rowerzystek (Poprawska, Sroka 2002: 40). Na innej pocztówce z tego samego czasu upamiętniona została parada marynarki wojennej. Stojące w czworobok wojsko również ukazane jest na tle północnej pierzei rynku (Poprawska, Sroka 2002: 39). Tym razem fotograf obrał punkt widzenia niżej, w narożnej kamienicy. Przejazd przez rynek oddziału huzarów w powszedni dzień był kolejną okazją do udokumentowania wraz z tym wydarzeniem głównego placu miasta (Sroka 2012: il. 3). Malowniczego obrazu dostarczały fotografom uroczystości religijne. Należała do nich procesja z chorągwiami przedstawiającymi Chrystusa i świętych poprzedzana orkiestrą dętą. Procesja ta odbyła się w związku z poświęceniem

¹⁷ Stragany takie znane są ze szkiców Augusta Ludwiga Mosta (por. Gwiazdowska 2007: 118, il. 69).

nowego kościoła św. Antoniego (Poprawska, Sroka 2002: 47). Uczestnicy maszerowali przez rynek obok licznych wozów, które w tym czasie zjechały na targ. Pochodowi towarzyszyły grupy dzieci – dziewcząt w białych sukienkach oraz chłopców w białych koszulach i ciemnych spodniach. Wydarzeniu przyglądali się odświętnie ubrani przechodnie.

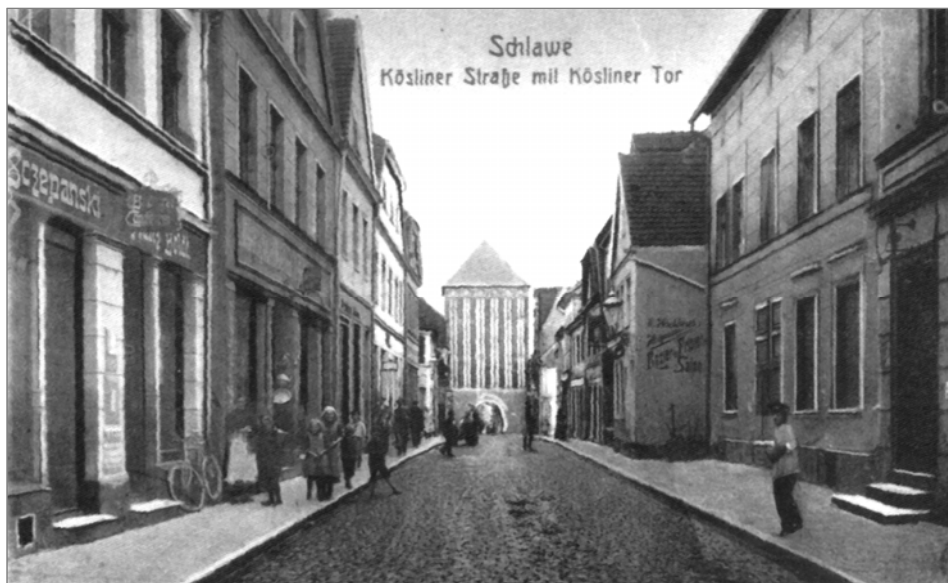
2.3. Główne (i poboczne) trakty komunikacyjne

Główne ulice Sławna, prowadzące z naroży rynku w stronę gotyckich bram miejskich, właściwie jedynych reliktyw średniowiecznego systemu obronnego miasta, były częstym tematem widokówek. Fotografowano je zarówno ze względu na obie bramy miejskie: Koszalińską po stronie południowej i Słupską po stronie północnej Starego Miasta, jak również, by promować znajdujące się przy tych ulicach sklepy i lokale. Zdjęcia bram, które wykonywano z dość bliskiej odległości, i to zarówno od strony miasta, jak i od strony pola, zdają się świadczyć, że były one głównym przedmiotem zainteresowania fotografów, a zabudowa ulic upamiętniona została tylko przy okazji. Niemniej obecnie te przedstawienia, ze względu na to, że bramy przetrwały, a domy zburzono, ważne są jako ikonograficzne źródła informujące o wyglądzie kamienic mieszczkańskich i ulic przed około stu lat.

Porównanie wyglądu kamienic przy staromiejskiej *Köslinerstraße* z formami kamienic przedmiejskich przy *Kösliner Vorstadt* pozwala zauważyć zasadniczą różnicę. Od strony miasta stało jeszcze kilka tradycyjnych domów szczytowych. Niektóre z nich po 1904 roku zaczęto przebudowywać, czego dowodzi porównanie kart z 1904 roku i z lat późniejszych (Poprawska, Sroka 2002: 20–22; Meissner 1998: 7) (Ryc. 11). Na niedatowanej karcie wśród kamienic przy *Köslinerstraße* wyróżniał się secesyjny dom. Charakteryzował go wzniesiony ponad wydatnym gzymsem niski szczyt o łuku odcinkowym. W szczycie umieszczono półkoliste okno termalne oświetlające poddasze. Odcinek muru poniżej gzymsu ozdobiło fryzem ze stylizowanych motywów floralnych¹⁸. Ten nowoczesny na owe czasy szczyt nawiązywał formalnie do zabudowy pierzei ulicy. Natomiast sąsiadująca z nim dwupiętrowa kamienica o wysokich kondygnacjach z tradycyjnym szczytem, ale cechującym się klasycyzującymi proporcjami zakłócała harmonię zabudowy (Meissner 1998: 7; Poprawska, Sroka 2002: 24). Wyższe, dwupiętrowe, kilkuosiowe kamienice stały przy

¹⁸ Zdjęcie w archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/16277.

Köslinerstraße bliżej rynku i zapewne należały do znaczniejszych czy za-
możniejszych mieszczan. Po stronie podmiejskiej sąsiadowały natomiast
z Bramą Koszalińską kamieniczki historyzujące, ustawione kalenicą do
drogi, nakryte spłaszczonymi dachami. Na parterach domów przy głów-
nej ulicy prowadzącej do dworca znajdowały się sklepy i lokale usługowe,
m.in. zegarmistrz i ślusarz, a za bramą fryzjer.

Ryc. 11. Brama Koszalińska w Sławnie w perspektywie *Köslinerstrasse*, pocztówka:
Schlawe Kösliner Straße mit Kösliner Tor (Sroka 2012: il. 42)

Przy *Stolperstraße*, głównej ulicy prowadzącej na północ, przeważały
kamienice zwrócone kalenicą do ulicy (Ryc. 12). Przy zachodniej pierzei
były dwupiętrowe bądź jednopiętrowe z wysokim oświetlonym podda-
szem. Wśród nich wyróżniały się dwa domy. Jeden pozostał szczytowy
z pomieszczeniem na poddaszu oświetlonym neoromańskim dwudzielnym
oknem (biforium). Szczyt drugiego przesłonięty został uskokową attyką
z oknem półkolistym. Przy wschodniej pierzei jeszcze w okresie między-
wojennym widoczny jest dom szczytowy i niski dom jednopiętrowy (Po-
prawska, Sroka 2002: 33). Partery tych domów również były zajęte przez
sklepy i lokale usługowe. Sztafaż ubarwiający pocztówkę ukazującą tę
ulicę został „wmontowany” i przedstawia postacie w strojach z początku

Ryc. 12. Brama Słupska w Sławnie w perspektywie *Stolper Strasse*, pocztówka (Sroka 2012: il. 37)

XX wieku: dwie młode kobiety, ucznia, służące robiące zakupy bezpośrednio z chłopskiego wozu oraz przechadzających się dwóch mężczyzn. Od strony Bramy Słupskiej nadchodzi pododdział huzarów – jak wynika z obserwacji kart pocztowych – nierzadki motyw widoków koszalińskich ulic, który chętnie upamiętniano i zapewne chlubiono się nim.

W obrębie Starego Miasta także kilka bocznych ulic utrwalonych zostało na dawnych fotografiach i kartach pocztowych. Powodów było kilka. Perspektywa *Nikolaistraße* była atrakcyjna dla fotografów, ponieważ ulica prowadziła do rynku od zachodu i na wprost jej wylotu ukazywała się wieża kościoła farnego z dachem zwieńczonym iglicą podkreślającą jej smukłość (Poprawska, Sroka 2002: 44). Na bliskim planie pocztówki z 1900 roku przedstawiającej tę ulicę widoczny jest wysoki dom z wykuszem wyróżniający się pośród jednopiętrowych kamieniczek. Napis na jednej z kamienic informuje, że znajdowała się tam piekarnia. Krótka *Schulstraße* prowadząca do rynku od wschodu stała się tematem zdjęć ze względu na stojącą przy niej szkołę miejską – budynek ważny dla Sławna i wyróżniający się okazałą formą (Poprawska, Sroka 2002: 101)¹⁹. Ta bu-

¹⁹ Fotografia na pocztówce w lustrzanym odwróceniu, *Schlawe i. Pom. Stadtschule*.

Ryc. 13. Sławno, widok od wschodu w stronę wylotu *Koppelstraße*, pocztówka: *Schlawe/Stadt v.d. Promenade aus gesehen* (Poprawska, Sroka 2002: 105)

dowla ukazana została na pierwszym planie pocztówki, podczas gdy na dalszych planach obserwować można jedno- i dwupiętrowe domy mieszczan, w większości kalenicowe. Stoją one przy *Koppelstraße*, przedłużeniu *Schulstraße*. Wschodni wylot *Koppelstraße* stanowił pretekst do upamiętnienia fragmentu panoramy miasta wraz z kościołem dominującym nad dachami domów i magazynów (Ryc. 13). W tym rejonie miasta kamieniczki murowane lub tylko otynkowane sąsiadowały z domami i budynkami gospodarczymi, których ryglowa konstrukcja była widoczna. Ze względu na malowniczość starej zabudowy fotografowano *Mauerstraße*²⁰ (Ryc. 14A). Lekko zakrzywiona pierzeja tej uliczki, zabudowana równym szeregiem kalenicowych domów zniszczonych przez czas, kontrastowała z narożnym piętrowym budynkiem o boniowanych elewacjach. Wśród parterowych chałup zwraca uwagę jedna – nadbudowana o piętro od strony frontu. Jest ona typowym przykładem tego, jak rozbudowywano niewielkie domy położone z dala od rynku. Ślepy zaułek biegnący od wylotu *Mauerstraße* w stronę domów otaczających prezbiterium fary należał

²⁰ Uliczka zachowała się w niezmiennym stanie co najmniej do 1960 roku, kiedy wykonano zdjęcie dokumentacyjne.

do staromiejskich motywów tchnących romantyczną aurą²¹. Z głębi tej wąskiej, ciemnej uliczki przebiegającej pomiędzy ryglowymi ścianami starych domów otwierał się widok na smukły gotycki kościół Mariacki. Dalszy odcinek *Mauerstraße* z zabudową ryglową, równie malowniczy, prowadził w stronę Bramy Koszalińskiej widocznej w perspektywie ulicy (Poprawska, Sroka 2002: 109). Na zdjęciu tej części ulicy, pochodzącym z 1900 roku, widoczna jest dwupiętrowa kamienica historyzująca. Wznosiła się ponad dachy całej pierzei i stanowiła akcent wysokościowy konkurujący z bramą miejską. W elewacjach budynków inwentarsko-magazynowych stojących przy omawianej ulicy zwracają uwagę wysokie, drewniane wrota zamykające przejazdy bramne na podwórka. *Mauerstraße* fotografowano także ze względu na usytuowany przy niej w 1888 roku budynek straży pożarnej poprzedzony placykiem, ku któremu skierowana była szczytowa elewacja domu z dwoma wjazdami dla pojazdów strażackich (Poprawska, Sroka 2002: 110). Uroku budynkowi straży dodawała winorośl oplatająca bliźniacze arkadowe okno w szczycie. Wykrzywione, zniszczone przez czas ryglowe domy szczytowe, ze ścian których odpadał pociąg i tynk, udokumentowano na inwentaryzacyjnym zdjęciu z 1930 roku (Ryc. 14B). Zdjęcie pokazuje, jak wyglądała zabudowa przy bocznych uliczkach, która nie uległa zmianie od stulecia. Na bliskim planie widoczny jest duży magazyn z otworami na parterze zamykanymi drewnianymi furtkami. W głębi stoi duży ryglowy dom z brogowym dachem. Na parterze tego budynku mieścił się przypuszczalnie warsztat rzemieślniczy. Dom stał na dwu parcelach. Świadczy to o tym, że wystawiony był niegdyś przez bogatego mieszczanina. Sąsiadował z wąskimi XIX-wiecznymi kamieniczkami zajmującymi powierzchnię pojedynczych parcel.

Ryc. 14. Sławno, A – *Mauerstraße* (Poprawska, Sroka 2002: 106), B – stara uliczka, fotografia inwentaryzacyjna (neg. MNS/AFoto/16276)

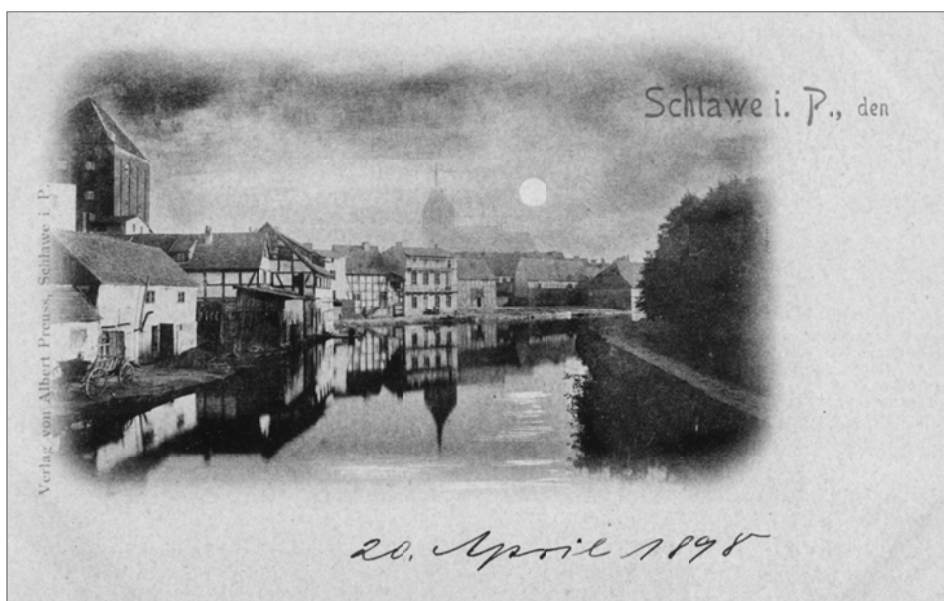
²¹ Zdjęcie w archiwum LAG, sygn. phot. dAB PTS, nr inw. Rep. 56/57.

Charakterystyczny motyw sławieńskiego pejzażu miejskiego stanowiły mosty i mostki, których według planu z 1939 roku było tu dwanaście. Częstym motywem pocztówek był most na Moszczenicy. Pojawiał się na widokach Bramy Słupskiej od strony pola (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 27 – *Schlawe i. Pom. Stolper Tor*, pocztówka barwna, około 1920 roku). Charakterystycznym motywem tych widoków były szeregi białych murowanych słupków stawianych wzdłuż ulicy przy dojściu do mostu. Filary tego mostu, zgodnie z wielowiekową tradycją budowy mostowych, stanowiły szeregi drewnianych pali (Poprawska, Sroka 2002: 81) (Ryc. 15). Inny most często pojawiający się na widokówkach prowadził przez Kanał Drzewny w pobliżu młyna (Sroka 2012: il. 2). Osobna karta przedstawia most na Wieprzy podczas przejazdu huzarów około 1900 roku (Sroka 2012: il. 13). Mosty sławieńskie miały podobne balustrady: szereg palików połączonych poręczą i jedną bądź dwiema listwami. Wyróżniała się drewniana kładka prowadząca przez Kanał Drzewny do lasku miejskiego, której balustradę zrobiono z krzyżujących się belek (Poprawska, Sroka 2002: 77 – *Schlawe. Partie Am Holzgraben*). Kiedy nad Moszczenicą, na ulicy prowadzącej do gmachu starostwa, zbudowano nowy most z murowanymi balustradami w stylu art deco, wkrótce stał się on tematem pocztówki (*Neue Motzebrücke u. Kreishaus Schlawe i. Pom.*) podkreślającej okazałość budowli oraz piękno harmonijnie zaprojektowanych form.

Ryc. 15. Sławno, stary most na Moszczenicy, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Kreishaus* (zbiory J. Sroki)

Bardzo atrakcyjnym tematem sławieńskiej ikonografii był widok zabudowy nad kanałem do spławu drewna (*Holzgraben*). Szeroki nurt kanału przypominający rzekę, z jednego brzegu obramowany przez dawną zabudowę, a z drugiego przez zielen lasku (*Wäldchen*), stwarzał okazje do przedstawień Sławna od tej strony z różnych punktów widzenia. Dzięki temu dostępny jest stosunkowo bogaty materiał źródłowy dokumentujący wygląd Starego Miasta w rejonie kanału. Pocztówka z datą 20 kwietnia 1898 roku, należąca do modnych na przełomie wieków widoków nocnych, ukazuje romantyczny obraz zabudowy i księżyc odbijających się w gładkiej tafli wody (Ryc. 16). Nad ryglowymi domami po lewej stronie góruje sylwetka Bramy Koszalińskiej, a w głębi niknie we mgłach zarys kościoła Mariackiego. Biel ścian domów kontrastuje z ciemną, zwartą gęstwiną drzew i krzewów. Na tym widoku upamiętniony został dawny obraz Sławna, w którym budynki ryglowe o charakterystycznym dla Pomorza układzie belek „w kratę” dominowały w zabudowie. Pośród nich widać tylko jedną murowaną kamieniczkę nakrytą spłaszczonym dachem. Upamiętniona została także odeskowana szopa – relikwitu typu zabudowy gospodarczej od XIX wieku stopniowo zastępowanej przez budynki murowane. Omawiana kompozycja wykonana została przez artystę, któremu nie były obce wzory włoskich wedut.

Ryc. 16. Sławno, zabudowa nad *Holzgraben*, pocztówka: *Schlawe i. P.*, Verlag von Albert Preuss, *Schlawe i. P.* (Sroka 2012: il. 1)

Wśród widoków Sławna od strony kanału często spotyka się ujęcia okolic młyna. Fotografia z 1900 roku jest panoramą zabudowy w pobliżu młyna umieszczonego w centrum kompozycji (Sroka 2012: il. 8). Pokazany został nowy, ceglany, wielopiętrowy budynek młyna wzniesiony w drugiej połowie XIX wieku. Po bokach panoramy widnieją wielkie ryglowe magazyny, a towarzyszą im drewniane szopy. Widać także białą balustradę drewnianego mostu przerzuconego nad kanałem za dawną bramą *Koppel*. Charakterystyczny motyw rodzajowy tej okolicy stanowią kobiety piorące w kanale bieliznę. Nad wodą zainstalowana była specjalna drewniana platforma ułatwiająca dostęp do bystrzejszego nurtu i umożliwiająca pracę w płynącej, czystej wodzie. Zwyczaj prania w kanale zapewne był żywy do czasu I wojny światowej. Dowodzi tego pocztówka datowana na około 1907 rok (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 47 – *Schlawe. Mühle, Verlag von Franz Hoff, Schlawe*).

Ujęcie części miasta leżącej nad kanałem w przeciwnym kierunku, w stronę Bramy Koszalińskiej, wykonane zostało z promenady prowadzącej lesistą stroną nurtu (Sroka 2012: il. 43). Fotografia, prawdopodobnie pochodząca sprzed I wojny światowej, ukazuje zabudowę w okolicy gotyckiej bramy miejskiej. Przeważały tam kamienice typu czynszowego, choć stały tam także duże magazyny ryglowe. Nabrzeże po stronie miasta nie było umocnione. Na pocztówce z około 1916 roku dokładnie udokumentowany został wygląd zabudowy miejskiej wzdłuż kanału w okolicy budynku straży pożarnej (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 49 – *Schlawe i. Pom. An der oberen Holzgrabenbrücke*). Wyróżnia się trójkondygnacyjny dom z zewnętrznymi gankami prowadzącymi wzdłuż piętér. Plac przed budynkiem straży pożarnej został od strony wody zabezpieczony odcinkiem murowanego nabrzeża, ale tuż obok, na tyłach domów mieszkalnych, brzeg opadał płasko ku wodzie, dzięki czemu ptactwo domowe miało łatwy dostęp do wodopoju. Kultura małomiasteczkowa nosiła jeszcze wiele cech kultury rolniczej.

W okresie międzywojennym, przypuszczalnie pod koniec lat 20. lub w latach 30., pojawiły się w wyglądzie omawianej zabudowy cechy kultury wielkomiejskiej. Potrzeba kontaktu z naturą wyrażała się w otaczaniu domów mieszkalnych zielenią i kształtowaniu miejsc parkowych umożliwiających relaks blisko natury. Ten trend jest widoczny na fotografii przedstawiającej nowe zagospodarowanie brzegów kanału przy kładce zwanej *Holzgrabenbrücke* (Poprawska, Sroka 2002: 76). Oba brzegi kanału są zadrzewione. Wzdłuż wody prowadzą ścieżki spacerowe, a z jednej z nich, po stronie miasta, wiedzie zejście do stylizowanego pawilonu wybudowanego na wodzie, krytego strzechą na wzór dawnego budownictwa. Nieco dalej wznosi się nowoczesna forma domu typu willowego, którego

ściany porośnięte winoroślą otacza ozdobna zieleń ogrodowa. W perspektywie kanału widać górną partię Bramy Koszalińskiej. Zachowana brama stanowi znak łączności między średniowieczną przeszłością i czasami współczesnymi. Świadczy o możliwości współistnienia obok siebie odległych epok.

2.4. Przedmieścia

Dawne przedmieścia *Kösliner Vorstadt* i *Stolper Vorstadt* były przedłużeniem ciągów komunikacyjno-transportowych wyznaczonych przez główne ulice: *Köslinerstraße* i *Stolperstraße*. Ich fotograficzna dokumentacja dawała możliwość pokazania i bram miejskich od strony pola, i wznoszonych w końcu XIX wieku i w XX wieku budynków użyteczności publicznej oraz budownictwa mieszkaniowego. Jak wynika z pocztówek, zabudowa przy tych ulicach była związana z odległością od Starego Miasta, tzn. bliżej miasta domy tworzyły zwarte pierzeje, a dalej znajdowały się budynki wolnostojące.

Ryc. 17. Sławno, *Kösliner Vorstadt* w stronę bramy miejskiej, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Sroka 2012: il. 2)

Widokówka z okresu międzywojennego wskazuje, że szeregi jedno- i dwupiętrowych, a nawet wyższych kamieniczek czynszowych wznoszących się bezpośrednio za Bramą Koszalińską stanowiły naturalne przedłużenie *Köslinerstraße* (Poprawska, Sroka 2002: 19, 21)²². Detal ich historyzujących fasad ograniczał się do skromnie profilowanych opasek okiennych i mało wydatnych gzymsów. Z innego zdjęcia uchwyconego w stronę Bramy Koszalińskiej wynika, że na odcinku nieco oddalonym od linii murów miejskich *Kösliner Vorstadt* już w końcu XIX wieku znajdowały się jednopiętrowe kamienice czynszowe, podwyższone, zaopatrzone w okna kondygnacje piwnic i poddaszy. Domy oddzielone były od siebie wjazdami bramnymi prowadzącymi na podwórza gospodarcze (Ryc. 17). Taki układ zabudowy zapewne odzwierciedlał dawniejszy rolniczy charakter tego odcinka przedmieścia. Na omawianym zdjęciu, po lewej stronie, udokumentowany został kształt dawnej parterowej chałupy, choć zmieniony w wyniku rozbudowy. Dzięki nadbudówce – kilkuosiowej wystawce z trójkątnym szczytem, domowi nadano rys klasycyzujący.

Przy *Kösliner Vorstadt* stawiano także historyzujące kamienice o bogatym wystroju fasad. Niektóre z nich wzbogacano dekoracyjnymi szczytami typu szwajcarskiego z detalami ciesielskiej roboty bądź szczytami murowanymi w duchu północnego renesansu. Stosowano również wykusze

Ryc. 18. Sławno, przedłużenie *Kösliner Vorstadt*, pocztówka: *Schlawa i. Pom. Kösliner Vorstadt* z początku XX wieku (Sroka 2012: il. 44)

²² Fotografia z okresu międzywojennego.

z iglicowymi dachami imitujące wieżyczki. Budynki te nadawały reprezentacyjny wygląd ulicy będącej wizytówką Sławna, łączącej miasto ze stacją kolejową. Ten okazały odcinek ulicy dokumentuje fotografia z wmontowanymi jako sztafaż sylwetkami spacerujących mieszczan w odświeżonych ubraniach (Ryc. 18). To zdjęcie posłużyło do wydania barwnej pocztówki około 1911 roku. Karta ze względu na prestiżowy wygląd zabudowy zapewne dobrze służyła promowaniu Sławna (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 31).

Ryc. 19. Sławno, perspektywa *Stolper Vorstadt*, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Stolper Vorstadt* (zbiory J. Sroki)

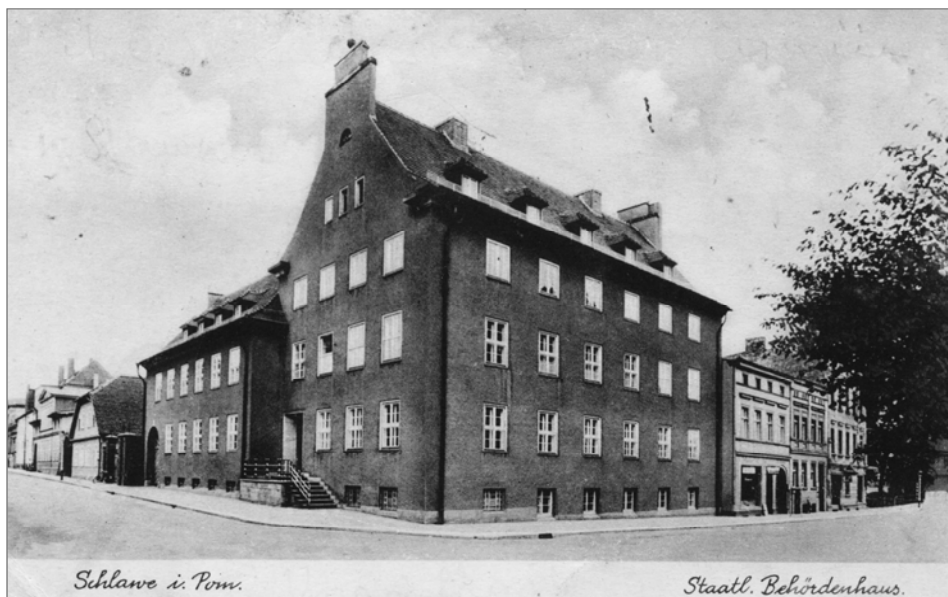
Podobnie kształtowała się zabudowa podmiejska na północ od Starego Miasta. Bezpośrednio za Bramą Słupską kamieniczki przy *Waldstraße* tworzyły zwarte pierzeje. Za nimi dochodziły do ulicy tereny zielone założone na obszarze dawnych wałów obronnych. Sytuację tę przedstawia barwna widokówka (*Partie vor dem Stolper Tor. Schlawe, Reinicke & Rubin, Magdeburg*) sprzed I wojny światowej. Zabudowa ulicy *Stolper Vorstadt* była zróżnicowana. Bliżej skrzyżowania z *Waldstraße* była zwarta i dość skromna; domy mieszkalne, parterowe i jednopiętrowe miały proste elewacje zdobione boniowaniem w tynku (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 46 – *Schlawe i. Pom. Stolper Vorstadt mit Amtsgericht*). Przy innym odcinku przedmieścia stały bardziej okazałe budynki, co po-

kazuje pocztówka z lat 30. XX wieku (Ryc. 19). O znaczeniu tej ulicy decydowały budynki urzędowe, czego dobrym przykładem jest fotografia jej perspektywy od strony gmachu poczty, postawionego na rogu *Stolper Vorstadt* i *Winterfeldstraße*. Fotografia z 1900 roku ukazuje neorenesansowy budynek poczty dominujący zarówno kubaturą, jak i bogactwem detalu nad kamieniczkami widocznymi w głębi (Ryc. 20). Widok przedmieścia od strony mostu na Moszczenicy w kierunku północnym ujawnia,

Ryc. 20. Sławno, budynek starej poczty, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Sroka 2012: il. 10)

że wylot *Stolper Vorstadt* z obu stron tworzyły okazałe budynki. Na rogu naprzeciw poczty stał trójskrzydłowy gmach urzędowy wzniesiony w końcu lat 20. XX wieku, nawiązujący kształtem do średniowiecznego budownictwa hanzeatyckiego. Sąsiedował z nim zespół kilku niewielkich kamienic czynszowych (Ryc. 21) położonych wzdłuż *Waldstraße*. Od strony parku ten szereg zamykała duża dwupiętrowa, wieloosiowa kamienica. Inna widokówka upamiętnia w pierzei *Stolper Vorstadt*, obok gmachu urzędu, parterową kamieniczkę szczytową – przypuszczalnie relikw zabudowy sprzed stulecia. Przy *Stolper Vorstadt* mieściły się także inne budynki urzędowe. Choć niewysokie, jednopiętrowe, dzięki nawiązywaniu wyglądem harmonijnie rozczłonkowanych fasad do klasycyzmu i renesansu decydowały o prestiżowym wyglądzie tego przedmieścia (Ryc. 22). Część

Ryc. 21. Sławno, róg Stolper Vorstadt i Waldstraße, pocztówka Schlawe i. Pom. Staatl. Behördenhaus z okresu międzywojennego (Sroka 2012: il. 82)

Ryc. 22. Sławno, Stolper Vorstadt, pocztówka: Schlawe i. Pom. Stolper Vorstadt (Partie am Amtsgericht) (Sroka 2012: il. 33)

Stolper Vorstadt, położoną dalej od wylotu do głównej arterii, tworzyły domy wolnostojące, prawie pozbawione detalu architektonicznego, poprzedzone przedogródkami, co widać na pocztówce wysłanej w 1906 roku (Sroka 2012: il. 26 – *Gruss aus Schlawe, Albert Preuss Schlawe*). Jedne z nich ciesielskim opracowaniem szczytów zwróconych ku ulicy nawiązywały do stylu szwajcarskiego. Inne, ustawione kalenicowo do ulicy, parterowe, z wysokimi dwuspadowymi dachami, przypominały duże chałupy rolników.

Zabudowa przy *Stolperstraße*, odleglejsza od jej wylotu, mimo że pozbawiona plastycznego detalu architektonicznego (karta pocztowa z około 1904 roku), była pełna uroku dzięki drzewom posadzonym wzdłuż obu chodników. Drzewa wraz z przydomową zielenią tworzyły piękną aleję (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 45). Północna pierzeja przedstawionego na wskazanej widokówce fragmentu ulicy złożona była z wieloosiowych bloków o boniowanych elewacjach. Okazalsza była pierzeja południowa, gdyż fasady domów wzbogacono o elementy dekoracyjne (balkony wsparte na ażurowych żeliwnych kroksztynach) i poprzedzono przedogródkami.

Winterfeldstraße, stanowiąca proste przedłużenie *Waldstraße* rozpoczynającej się za Bramą Słupską, była zabudowana wolnostojącymi kilkukondygnacyjnymi domami historyzującymi, przy czym po stronie wschodniej były to kamienice czynszowe, a po stronie zachodniej stały pałace podmiejskie i kamienice. Sytuację tę dokumentuje widokówka z około 1900 roku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 44) (Ryc. 23).

Ryc. 23. Sławno, *Winterfeldstraße*, pocztówka: *Schlawe/Winterfeld-Strasse* (Sroka 2012: il. 32)

Duże znaczenie dla urbanistycznego rozwoju Sławna miały przedmiejskie ulice wytyczone na północ i zachód od miasta. Wznoszono przy nich wolnostojące domy kilku- i jednorodzinne. Chlubiono się zarówno nowoczesnym rozplanowaniem tych ulic, jak i wyglądem domów. Dlatego w latach 30. XX wieku czyniono je tematem zdjęć i widokówek, które podkreślały atuty nowoczesnego budownictwa mieszkaniowego.

Lindenpromenade, łącząca od strony północnej Stare Miasto z *Hindenburgstraße* – nową osią komunikacyjną, ukazana została na zdjęciu z okresu międzywojennego jako prosta, długa, przestronna ulica z wygodnymi chodnikami oddzielonymi od jezdni młodymi drzewami, które w przyszłości miały się przekształcić w imponującą aleję (Ryc. 24). Każdy z szeregu kilkunastu domów stojących wzdłuż północnej pierzei ulicy miał malowniczą, rozbudowaną formę. Domy otoczone zielenią miały dobry dostęp do światła, stwarzały przyjazne i higieniczne warunki do mieszkania w przeciwieństwie do kamieniczek stłoczonych na Starym Mieście. Przy *Lindenpromenade* wznoszono także domy jednorodzinne poprzedzone przedogródkami, a na tyłach z ogrodami. Jedna z pocztówek dokumentuje wygląd takiego domu, w którym mieszkała rodzina Hansa Martina Majewskiego (ur. 1911 w Sławnie – zm. 1997 w Bötersen), znanego kompozytora muzyki do filmów (Poprawska, Sroka 2002: 100 – *Schlawe i. Pom. Lindenpromenade am Kreishaus*). Dom ten łączył cechy budownictwa dawnego (proporcje bryły, wygląd wystawki, wysoki i stro-

Ryc. 24. Sławn, *Lindenpromenade*, pocztówka (Poprawska, Sroka 2002: 99)

my dach) z cechami nowoczesnymi (duże okna, przybudówka z tarasem na dachu, na której znajdował się taras, rozplanowanie wnętrza z wieloma pokojami, które prócz parteru zajmowały dwie kondygnacje dachu). Odpowiadał zarówno patriotycznemu trendowi panującemu w okresie międzywojennym, jak i rozwijanym w Niemczech od początku XX wieku modernistycznym tendencjom w projektowaniu architektury.

2.5. Nowe przestrzenie miasta

Inne nowe ulice przedstawione zostały w podobny sposób na kratach pocztowych. Perspektywę prostej i długiej *Hindenburgstraße* prezentuje niedatowana pocztówka z widokiem tej ulicy z lotu ptaka oraz karta pocztowa z datownikiem 1942. Prawdopodobnie zdjęcia do obu wykonano w latach 30. XX wieku, o czym świadczą stan zabudowy i młode drzewa (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 51; Sroka 2012: il. 20 – *Schlauwe i. Pom. Hindenburgstraße*). Typowy układ zabudowy nowej ulicy polegał na harmonii jednolitych form. Jedną pierzeję tworzyły bloki wielorodzinne, a drugą domy dwu- i czterorodzinne. Szczyty i wysokie strome dachy nawiązywały do dawnego budownictwa pruskiego.

Nieco odmienną formę zabudowy zastosowano przy *Blücherstraße*, której zdjęcie wykonano także w latach 30. XX wieku (Kluszczyński,

Ryc. 25. Sławno, *Blücherstraße*, pocztówka (Poprawska, Sroka 2002: 107)

Szkudniewski, Urbaniak 2007: 50 – *Schlawe i. Pom. Blücherstraße*). Po jednej stronie ulicy były kilkurodzinne wolnostojące domy ustawione równolegle do siebie, węższą elewacją zwrócone do ulicy, dzięki czemu ta pierzeja uzyskała wygląd osiedlowy. Przy drugiej pierzei podobne domy, jednopiętrowe kubiki nakryte wysokimi czterospadowymi dachami, stały kalenicą do ulicy, ale miały przedogródki dodające uroku ich prostym kształtom, o czym mówi zdjęcie z lat międzywojennych (Ryc. 25). Przy *Blücherstraße* stawiano również bloki wielorodzinne projektowane według tego samego schematu co mniejsze domy dwu- czy czterorodzinne. Wznoszono proste kubiki z wysokimi, stromymi dachami czterospadowymi. Przykłady obu typów domów dostarcza kolejne zdjęcie z okresu międzywojennego (Poprawska, Sroka 2002: 108).

Tematem zdjęć czy pocztówek rzadziej były nowe osiedla sławieńskie. Wygląd *Pollnower Siedlung* wielostronnie dokumentuje karta z około 1940 roku (Ryc. 26). Osiedle tworzyły jednakowe domy otoczone niewielkimi ogrodami, stojące równymi szeregami wzdłuż obu pierzei ulic. Poszczególne ulice były zróżnicowane pod względem wielkości domów. Przy jednej stały domy wielorodzinne, przy drugiej kilkurodzinne, a przy jeszcze innej jednorodzinne. Na parterach dużych domów lokowano sklepy lub zakłady usługowe pierwszej potrzeby.

Ryc. 26. Sławno, *Pollnower Siedlung*, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Pollnower Siedlung* (Sroka 2012: il. 63)

2.6. Architektura i budownictwo miejskie

2.6.1. Kościoły

W fotograficznych źródłach ikonograficznych, szczególnie tych publikowanych jako karty pocztowe, a czasem na grafikach znaleźć można wiele przykładów przedstawień poszczególnych budowli.

Najwszechstronniej udokumentowany jest kościół farny. Rysunek kościoła od północnego wschodu, podkreślający plastykę budowli, ukazujący wygląd prezbiterium, wieży, przybudówek oraz wschodniego szczytu nawy głównej ilustrował widokówkę z około 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 58). Na historycznych zdjęciach utrwalono wygląd świątyni od południowego wschodu oraz od wschodu²³. Na pierwszym ze zdjęć uwieczniono południowe dobudówki oraz zmieniony szczyt wschodni nawy głównej, pozbawiony sterczynek. Na drugim zdjęciu dokładnie widać górną partię wschodniej ściany prezbiterium z wysokim ostrołukowym oknem i podokapowym fryzem z kształtek z motywem czteroliścia. Na historycznym zdjęciu odcinka zachodniej pierzei rynku wyraźne są szczegóły podziału elewacji górnej części wieży zdobionej dwoma szeregami blend i zegarem²⁴. Zdjęcia wnętrza wykonane w kierunku wschodnim

Ryc. 27. Sławno, wnętrze kościoła św. Antoniego (Poprawska, Sroka 2002: 113)

²³ Zdjęcie z archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/12644; Lamge 1989: 741.

²⁴ Zdjęcie z archiwum MNS, nr neg. MNS/AFoto/16278.

i zachodnim przedstawiają nawę główną i prezbiterium z ołtarzem, emporę organową z nowym instrumentem oraz fragmenty fresków na sklepieniu z postaciami aniołów grających na harfie i lutni na firmamencie niebieskim, uosabiających muzykę sfer, kosmiczną harmonię (Sroka 2012: il. 48, 49, 76, 77; por. też Rypniewska w tym tomie, Ryc. 1)²⁵. Na zdjęciu z 1936 roku dokładniej widoczny jest manierystyczny ołtarz główny z obrazem ukazującym tronującego Chrystusa (Poprawska, Sroka 2002: 59). Fotografie te mają istotne znaczenie dokumentalne, gdyż wnętrze świątyni zostało zniszczone przez pożar w okresie II wojny światowej.

Stojący za miastem katolicki kościół św. Antoniego, wybudowany w latach 1925–1926, który Dietrich Suhr zaprojektował jako budowlę w nowoczesny sposób nawiązującą do gotyku, rzadko był obiektem fotografii. Kościół nie był duży, ale autor pocztówki (*Schlawe i. Pom. Kath. St. Antonius*) z lat 30. ujął go z takiej perspektywy, że świątynia wydaje się potężna. To zdjęcie uświadamia, jak złudne w czasach początków sztuki fotograficznej było przekonanie o wierności fotograficznych ujęć (por. Barthes 2008). Na zdjęciach wykonanych w okresie międzywojennym upamiętniona została również południowa elewacja kościoła św. Antoniego i plebania z ogrodem oraz wnętrze w stronę ołtarza – gotyckiego tryptyku (Ryc. 27).

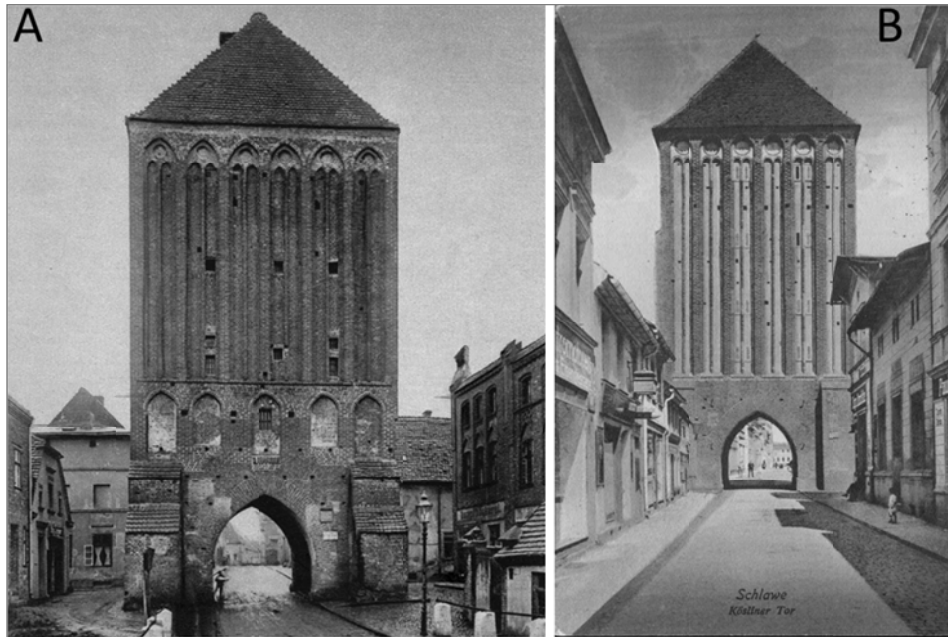
2.6.2. Budynki o szczególnym znaczeniu

Sławno było dumne z zachowanych reliktyw średniowiecznego systemu obronnego. Była to oczywiście tendencja powszechna, ale tu ujawniła się bardzo mocno. Obie bramy miejskie upamiętniano prawie równie często, jak kościół farny. Przede wszystkim były one centralnym motywem widoków głównych ulic. Ponadto fotografowano bramy z bliskiej odległości, aby nie tylko przedstawić detale architektury, ale także podkreślić wielkość i siłę obronną bram decydującą o znaczeniu miasta w dawnych wiekach.

Przykładem inwentaryzacyjnego zdjęcia jest to, które przedstawia Bramę Słupską od strony pola oraz zwartą zabudowę mieszkalno-usługową w jej najbliższym otoczeniu (Ryc. 28A). Porównanie tej fotografii z podobną wykonaną wcześniej dostarcza przykładu, jak zmieniał się wygląd domów towarzyszących bramie. Nad domami parterowymi nadbudowywano piętra, by zapewnić lokum rosnącej liczbie mieszkańców i takim rozbudowującym się firmom, jak piekarnia czynna przy przejeździe. W okresie międzywojennym piekarnia zajmowała dolną kondygnację

²⁵ Dużo zdjęć wykonanych przez Staatliche Bildstelle Berlin dokumentujących architekturę kościoła, jego wystrój i wyposażenie przechowuje LAG, sygn. Rep. 56/: 8–25, 35–50.

cję dwupiętrowej ceglanej, neogotyckiej kamienicy, podczas gdy przed I wojną światową funkcjonowała w parterowym baraku (Poprawska, Sroka 2002: 32). Grubość murów Bramy Słupskiej ukazano na zdjęciu wykonanym w stronę stojącej za bramą dawnej komory celnej (Poprawska, Sroka 2002: 35).

Ryc. 28. Sławno: A – Brama Słupska od strony pola, zdjęcie archiwalne (neg. MNS/AFoto/16279), B – Brama Koszalińska od strony pola, pocztówka: *Schlawe. Kösliner Tor* (zbiory J. Sroki)

Brama Koszalińska przedstawiona od strony miasta na niedatowanej barwnej pocztówce stanowi jej zasadniczy motyw (Ryc. 28B). Pierzeje uliczne ukazane w dużym skrócie perspektywicznym tworzą jedynie kulisy kompozycji. Znaczenie obronne grubych murów miejskich podkreślają zdjęcia ostrołukowego przejazdu bramnego. Na zdjęciu z drugiej połowy lat 20. XX wieku, o czym świadczy plakieta z herbem miejskim umocowana nad ceglana arkadą budowli, przejazd Bramy Koszalińskiej przypomina tunel, który trzeba pokonać, aby dostać się do Sławna (Poprawska, Sroka 2002: 23).

O rozwoju i znaczeniu XX-wiecznego Sławna wiele mówiły zdjęcia i pocztówki, których głównym motywem bądź tematem były gmachy urzędowe, do których zaliczały się także szkoły i dworzec kolejowy.

Sławieński ratusz, wzniesiony w 1768 roku w zachodniej pierzei rynku na miejscu trzech kamienic, rozbudowany w 1888 roku, upamiętniano zazwyczaj wraz z sąsiadującą z nim zabudową kamieniczną. Klasycystyczno-barokowa bryła ratusza, wyróżniająca się arkadowymi podcieniami, osią środkową wydzieloną boniowanymi lizenami i zwieńczoną odcinkiem attyki z zegarem oraz mansardowym dachem z wieżyczką, uwieczniona została na fotografii rynku z 1900 roku (Ryc. 8).

Na początku XX wieku fasada siedziby władz miasta została przebudowana. Arkadowe podcienia zabudowano, tworząc zamknięte pomieszczenia. Odcinki boniowania na wysokości piętra zastąpiono płycinami. Ościeża podkreślono opaskami. Zegar przeniesiono na wieżyczkę. Tę zmianę estetyczną ratusza odnotowano na barwnej pocztówce z około 1904 roku oraz na zdjęciu z drugiej dekady XX wieku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 18 – *Schlawe i. Pom. Markt mit Rathaus*) (Ryc. 29). Pocztówka, wykonana zapewne krótko po przebudowie według fotografii ujmującej ratusz z ukosa, z niewielkiej odległości pozwalającej podkreślić plastykę budynku i jego urodę, promowała Sławno atrakcyjnym obrazem zadbanego ratusza i podnosiła prestiż miasta. Kolejna przebudowa ratusza polegała na włączeniu w jego bryłę sąsiadującej z nim kamieniczki stojącej na rogu *Nicolaistraße*, co nastąpiło w latach 1910–1911 (Matthias 1989: 735).

Ryc. 29. Sławno, ratusz po przebudowie, pocztówka (Poprawska, Sroka 2002: 38)

XIX-wieczny klasycystyczny budynek starostwa wzniesiony w pierzei *Stolper Vorstadt* przedstawiono na pierwszym planie pocztówki z 1900 roku, na której uwieczniono również północne przedmieście Sławna około 1900 roku (Ryc. 30). Urząd przypominał pałacyk miejski. Jego jednopiętrową fasadę wyróżniał pseudoryzalit zwieńczony trójkątnym frontonem z okulusem. Styl budynku współgrał z zabudową tego odcinka ulicy, gdyż fasady domów charakteryzowały się także nawiązaniem do klasycyzmu.

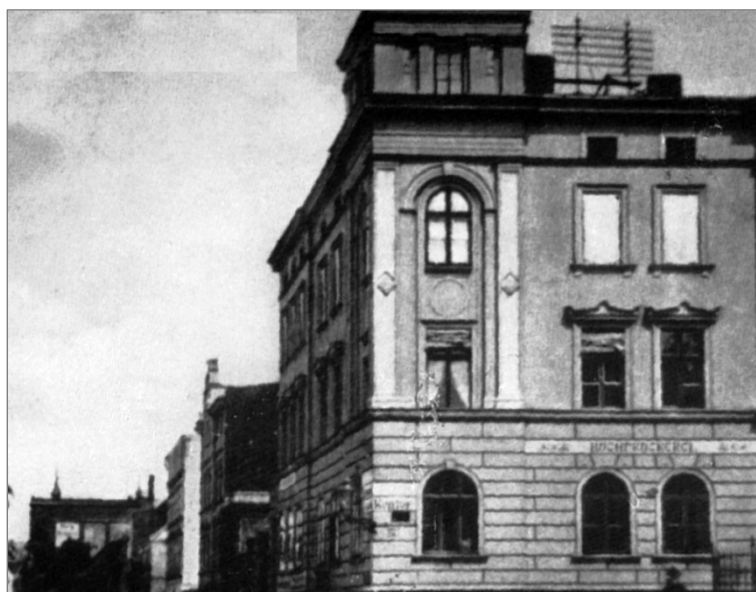
Ryc. 30. Sławno, dawny gmach starostwa, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Sroka 2012: il. 12)

Neobarokowy gmach starostwa powiatowego wybudowany w 1907 roku, poza Starym Miastem, na początku przedmieścia rozwijającego się na północny wschód od miasta, jako budynek wolnostojący, był tematem oddzielnych pocztówek. W całej okazałości przedstawiony został na barwnej karcie z około 1914 roku (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbanik 2007: 39 – *Schlawe, Kreishaus*). Ów dwupiętrowy, wieloosiowy gmach, nakryty mansardowym dachem, był największym budynkiem w Sławnie. Jego funkcję i znaczenie podkreślał wystrój architektoniczny:

przyziemie murowane z kamienia, wyrażające powagę urzędu, oraz ryzalitowana i podwyższona środkowa część budowli zwieńczona wieżyczką – znak władzy. Gmach starostwa miał też inne oblicze. Na pocztówce z około 1907 roku i barwnej pocztówce z drugiej dekady XX wieku(?) gmach sfotografowany zza nurtu Moszczenicy, którego brzegi zdobiła bujna zieleń, przypominał barokowy pałac, siedzibę pomorskiego szlacheckiego rodu otoczoną romantycznym parkiem²⁶.

Gmach władz miejskich wzniesiony na równoległym rogu w stosunku do starostwa w końcu lat 20. XX wieku był tematem osobnej pocztówki (Ryc. 21). W jego bryle połączono modernistyczne kształty elewacji – gładkich dzielnych szeregami okien z cechami formy kamienic gotyckich: prostokątnym, wydłużonym planem, wysokim, stromym dachem i szczytem skierowanym do ulicy. Niższe skrzydło boczne zwrócone było kalenicą do ulicy. Wykonanie zdjęcia budynku od strony naroża, z żabię perspektywą, służyło podkreśleniu jego smukłych kształtów przypominających domy gotyckie.

Klasycystyczny gmach poczty wybudowany w XIX wieku (około 1862 roku?) na narożu *Winterfeldstraße* i *Stolper Vorstadt*, przy skrzyżowaniu,

Ryc. 31. Sławno, dawny gmach poczty od strony obecnej ul. Gdańskiej (zbiory J. Sroki)

²⁶ Pocztówka *Schlawe i. Pom. Kreishaus* oraz pocztówka *SCHLAWE i. Pom. Partie Am Kreishaus.*, wyd. A. Preuß (Schlawe) (Herder-Institut e.V. Bildarchiv, nr inw. 105444).

przy którym później stanęły także gmach starostwa i gmach władz miejskich, udokumentowany został na pocztówkach fotograficznych od strony obu elewacji zwróconych w stronę ulic (Ryc. 31). Harmonijne proporcje budynku podkreślają i wiernie oddają detale architektoniczne ukazane na zdjęciu fasady, na którym widać też arkadowe wejście usytuowane w bocznej osi. Budynek tak zaprojektowano, aby współgrał z kamienicami sąsiadującymi z nim w pierzei *Winterfeldstraße*. Parter był gładko boniowany, oddzielony wąskim gzymsem od partii pięter. Pierwsze piętro wyeksponowano przez lekkie gzymsy nadokienne z motywami akroterionów. Jedynie zaakcentowana architektonicznie narożna oś budynku – ujęta pilastrami w wielkim porządku i podwyższona o jedną kondygnację przez belweder nawiązujący do formy greckiej świątyni – wyróżniała urząd spośród otoczenia. Po przeniesieniu poczty do nowej siedziby w starym budynku urządzono drukarnię (Lindmajer 1994c: 269).

Częstym tematem widokówek był nowy, neogotycki gmach poczty oddany do użytku w 1905 roku. Znajdował się po przeciwnej stronie Starego Miasta, na *Kösliner Vorstadt*, na rogu ulic *Pollnowerstraße* i *Salzstraße*. Ujęcie poczty w stronę wschodnią umożliwiałoby pokazanie na tylnym planie fragmentu *Pollnowerstraße* zabudowanej kamienicami czynszowymi (Ryc. 32). Fotograf, który wkrótce po wybudowaniu poczty wykonał jej pocztówkę (*SchlauelPostamt*), ukazał gmach z żabiej perspektywy.

Ryc. 32. Sławno, nowy gmach poczty, pocztówka: *Schlauel Postamt* (Sroka 2012: il. 24)

Wygląda on więc na monumentalne zamczysko dominujące nad domami mieszczan, bardzo małymi w porównaniu z nim. Jedną z pocztówek przedstawiała gmach poczty od przeciwnej strony niż omówiona powyżej, zza placu utworzonego na skrzyżowaniu kilku ulic²⁷. Podkreślała kontrast między budynkiem urzędu o wielkomiejskim charakterze i jego otoczeniem.

Widoki nowego budynku Powiatowej Kasy Oszczędności, wystawione go na północno-zachodnim narożu rynku w latach 30. XX wieku, znane były z rzadkich zdjęć rynku z tego czasu. Osobne przedstawienie pojawiło się na reklamie kasy (Poprawska, Sroka 2002: wkładka po s. 36). Natomiast wewnątrz zaaranżowane nowocześnie w stylu art deco upamiętniono na historycznym zdjęciu (Ryc. 33).

Ryc. 33. Sławno, wewnątrz Powiatowej Kasy Oszczędności (Sroka 2012: il. 78)

Sławno mogło się dynamicznie rozwijać pod koniec XIX wieku i w wieku XX między innymi dzięki połączeniu linią kolejową z innymi miastami Pomorza i pozostałych terenów Prus, przeprowadzonemu od końca lat 60. XIX wieku do roku 1911. Na historycznym zdjęciu z 1900 roku uwieczniony został pociąg jadący przez równinę ku miastu (Poprawska, Sroka 2002: 142). Otwarty w 1869 roku sławieński dworzec kolejowy miał wygląd eklektyczny. Wieloosiowy budynek parterowy, wzniesiony w stylu

²⁷ Herder-Institut, Marburg, Bildarchiv, nr inw. 105436 (niedatowana).

arkadowym (*Rundbogen Stil*), miał wysokie poddasze. Tę wydłużoną sylwetkę urozmaicono piętrowymi, szczytowymi pseudoryzalitami. Okna na piętrze opracowano w stylu angielskiego neogotyku. Dworzec miał spłaszczony dach o proporcjach nawiązujących do budownictwa szwajcarskiego. Poprzedzony został podjazdem z kolistym gazonem zdobionym drzewami. W takim kształcie utrwalał się na historycznym zdjęciu (przypuszczalnie z początków XX wieku), na którym przed budynkiem stoi dorożka (Poprawska, Sroka 2002: 143). Elegancki wygląd fasady dworca, uzyskany dzięki dobremu połączeniu cech kilku stylów, podkreśla pocztówka z około 1939 roku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 42) (Ryc. 34). Od strony peronów zbudowano podcienie, ale perony na początku XX wieku nie miały jeszcze zadaszenia. Obok dworca, wzdłuż torowiska, wzniesiono parterowe budynki gospodarcze i magazynowe. Sytuację tę dokumentują pocztówki fotograficzne, z których jedna przedstawia panoramę dworca od strony torów, a druga ukazuje podcienie w zbliżeniu oraz oczekujących na pociąg pasażerów (Poprawska, Sroka 2002: 144; Sroka 2012: il. 21 – *Schlauwe/Bahnhof*). W okresie międzywojennym upamiętnione zostało wnętrze restauracji dworcowej z bufetem, ceramicznym piecem i dużymi okrągłymi stołami otoczonymi przez nowoczesne, wygodne fotele (Poprawska, Sroka 2002: 145).

Ryc. 34. Sławno, dworzec kolejowy, pocztówka: *Schlauwe i. Pom. Bahnhof* (zbiory J. Sroki)

Każda z trzech sławieńskich szkół mieszczących się we wzniesionych dla nich budynkach została upamiętniona na osobnym przedstawieniu. Wygląd pozostałych szkół nie jest znany. Szkoła miejska działająca przy wąskiej *Schulstraße* pokazywana była z tego powodu tylko z silnego ukosa. Pocztówka z lat 20. XX wieku informuje o wyjątkowej wśród sławieńskich budynków dyspozycji fasady szkoły (Poprawska, Sroka 2002: 110). Dokładniej detale fasady utrwalił autor historycznej fotografii (Ryc. 35). Zakład szkolny mieścił się w dwupiętrowym, klasycystycznym gmachu z 1821 roku, nawiązującym do stylu Davida Gilly'ego (1745?–1808). Boniowany parter stanowił cokół dla pięter, nadając budynkowi lekkości. Oś środkową budynku z portalem ukształtowano jako pseudoryzalit, nadając mu wygląd łuku triumfalnego. Elewację zdobiły rozety i połówki rozet. Gzyms podobny drugiego piętra pokryto fryzem palmetowym. Nad wejściem wykonano trójkątny szczyt, a powyżej okna pierwszego piętra umieszczono płycinę wypełnioną reliefem o motywach floralnych.

Ryc. 35. Sławno, stara szkoła (nr neg. MNS/AFoto/16281)

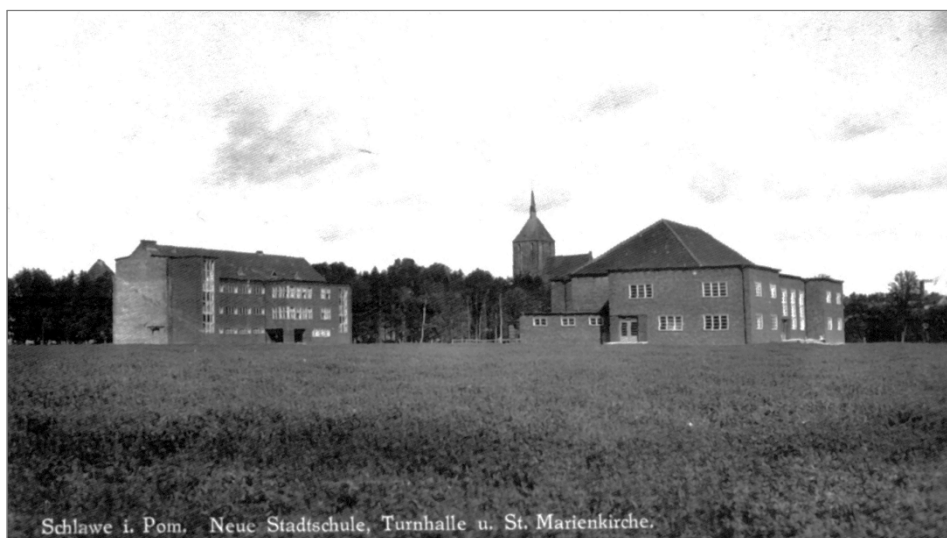
Najczęściej przedstawianym budynkiem szkolnym było założone w 1856 roku progimnazjum. Nowy, neorenesansowy gmach szkolny, oddany do użytku w 1888 roku przy *Bleichstraße*, na wschód od Starego Miasta, usytuowany został w zupełnie innym otoczeniu niż stara szkoła miejska. Poprzedzony kolistym gazonem, otoczony zielenią sprawiał wrażenie pałacu, co podkreślały zdjęcia i pocztówki ukazujące go panoramicznie (Sroka 2012: il. 11). Szczególnie pięknie szkoła wyglądała latem, wśród zieleni dekorującej gazon – krzewy przycinane w ozdobne kule i obsypany kwieciami krzew umieszczony pośrodku (Poprawska, Sroka 2002: 104 – *Schlawe, Pom. i. Progymnasium*). Jedną z widokówek przybliży kształt portalu prowadzącego do szkoły, nad wejściem zdobionego motywami akroterionów i zwieńczonego gzymsem w formie balustrady, na której ustawione są dwie alegoryczne figury (Ryc. 36).

Panorama nowej szkoły miejskiej z halą sportową, wzniesionej w latach 1937–1938 (niedokończonej) według projektu Dietricha Suhra z 1929 roku, na południe od Starego Miasta, na błoniach za laskiem miejskim, rozpowszechniana była na pocztówkach fotograficznych z końca lat 30. i początku lat 40. XX wieku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak

Ryc. 36. Sławno, progimnazjum, pocztówka: *Schlawe, Pom. i. Gymnasium* (zbiory J. Sroki)

2007: 37)²⁸ (Ryc. 37). Modernistyczny budynek jednopiętrowy, o lekkich proporcjach i gładkich elewacjach zdobionych dużymi oknami, projektowany z rozmachem jako wolnostojący obiekt usytuowany pośród rozległego naturalnego otoczenia, z pełnym dostępem do światła słonecznego, był dobrym przykładem nowych tendencji w projektowaniu architektonicznym. Cechy te oddaje szczególnie pocztówka ukazująca szkołę od strony *Dietrich-Eckart-Platz* zaprojektowanego jako park z gazonami bogato zdobionymi kwiatami.

Ryc. 37. Sławno, nowa szkoła, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Neue Stadtschule, Turnhalle u. St. Marienkirche* (Sroka 2012: il. 73)

Funkcjonujące w Sławnie placówki medyczne i opiekuńcze zostały udokumentowane na osobnych fotografiach i pocztówkach. Na *Kösliner Vorstadt* czynny był zbudowany w 1754 roku szpital św. Jerzego, sięgający korzeniami średniowiecza²⁹. Jego długa, niska sylwetka z białymi ścianami i wysokim dachem, z obu stron ujęta przez prostopadłe do niej boczne skrzydła, uwidoczniona została na historycznych zdjęciach z 1900 roku (Ryc. 38). Skrzydła te kształtem, poprzez proporcje i naczółkowe dachy, przypominały stare pomorskie dwory szlacheckie. Szpital otaczała zieleń parkowa.

²⁸ Projekt reprodukowany w Templin (1929: 25, 27).

²⁹ W drugiej połowie XIV wieku szpitalem zarządzał zakon joannitów (Schroeder 2016: 13).

Ryc. 38. Sławno, szpital św. Jerzego, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 95)

Ryc. 39. Sławno, szpital miejski, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Kreiskrankenhaus* (Sroka 2012: il. 17)

Szpital miejski zbudowany w 1888 roku, a od roku 1897, po rozbudowie, przemianowany na powiatowy przypominał obiekt fabryczny. Budynek był ceglany, skrzydło główne miało surową formę kilkukondygnacyjnego prostopadłościanu. Fasadę zdobiły dwa wąskie gzymsy na kroksztynach i klasycyzujący portal. Przejrzyście tę budowlę udokumentowano na pocztówce fotograficznej na przełomie XIX i XX wieku (Il. 45=Ryc. 39). Od strony elewacji tylnej do głównego skrzydła przylegała piętrowa przybudówka o skomplikowanym planie uchwyconym przez autora zabawnej pocztówki. Na pocztówce tej za gmachem szpitala widać górną partię okazałej willi właściciela browaru (Sroka 2012: il. 29 – *Gruss aus Schlawe/Kreiskrankenhaus* Albert Preuss, Schlawe, prawdopodobnie z drugiej dekady XX wieku).

W Sławnie ufundowano także dom opieki społecznej. Zbudowany w 1890 roku miał surowy wygląd podobnie jak szpital powiatowy³⁰. Prostą sześcienną bryłę budynku wyróżniały szczyty, z których jeden wieńczył ryzalit umieszczony na osi fasady, a drugi akcentował wejście znajdujące się w ścianie szczytowej. Historyczne zdjęcie zakładu, wykonane

Ryc. 40. Sławno, dom opieki społecznej, pocztówka: *Altersheim in Schlawe i. Pomm.* (Poprawska, Sroka 2002: 122)

³⁰ Lindmajer (1994b: 230) określa go jako dom dla biednych i bezrobotnych (*Armen und Arbeitshaus*). W 1939 roku był to dom starców (*Altersheim*) – por. plan Sławna (Baran 1989: 103).

z ukosa, pokazuje także budynki na tyłach założenia, przypominające kamienice czynszowe (Ryc. 40).

Godnym uwagi budynkiem była stara sławieńska apteka mieszcząca się w prostym piętrowym domu nakrytym wysokim czterospadowym dachem. Nad wejściem do tego domu o charakterystycznych proporcjach dużego barokowego dworu widniała data: 1694 (Poprawska, Sroka 2002: 89) (Ryc. 41). Budynek udokumentowano na historycznej fotografii ujawniającej jego zły stan techniczny. Ściany przyziemia uległy silnemu zawilgoceniu.

Ryc. 41. Sławno, stara apteka (neg. MNS/AFoto/16280)

Fotografie i pocztówki przedstawiające budynki przeznaczone na cele kultury świadczą o tym, że ta dziedzina życia dzieliła mieszkańców Sławna na kręgi towarzyskie ze względu na zawód i pozycję materialną. Bogaci mieszczenie, wyżsi urzędnicy, kupcy, reprezentanci wolnych zawodów spotykali się w resursie założonej w 1829 roku, a rozwiązanej w 1934 roku. Resursa mieściła się w podłużnym budynku w stylu arkadowym. Środkowa część tego dwukondygnacyjnego budynku była wyższa i zapewne mieściła się w niej sala recepcyjna. Dolna kondygnacja pełniła rolę cokołu dla właściwej kondygnacji górnej, co wyraźnie widać na zdję-

ciu uchwyconym od strony fasady, wykonanym około 1900 roku (Poprawska, Sroka 2002: 88). Prowadziły tedy dwa wejścia do wnętrza budynku, a gładkie mury ożywiono bliźniaczymi blendami. Przedstawienie resursy od strony ogrodu znalazło się na fotograficznej pocztówce z drugiej dekady XX wieku(?) (Ryc. 42).

Ryc. 42. Sławno, resursa (kasyno), pocztówka; *Schlawe, Casino* (Sroka 2012: il. 70)

Siedziba strzelców kurkowych mogła być miejscem spotkań towarzyskich i wydarzeń kulturalnych, w których brali udział skromniej sytuowani mieszkańcy miasta. Pocztówka ukazuje parterowy budynek z frontonem na osi, nakryty naczółkowym dachem, oświetlony szeregiem wysokich, arkadowych okien, budynek przypominający dworek (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 54) (Ryc. 43). Pocztówka (*Schützenheim Schlawe i. P. Überschwemmung*) z 1930 roku udokumentowała wygląd siedziby strzelców wraz z otoczeniem podczas powodzi, kiedy wody Wieprzy zalały okolicę. Wnętrze w latach 20. XX wieku było skromne, wyposażone w dwa szeregi stolików otoczonych drewnianymi fotelami; na ścianach wisiały pamiątkowe grupowe zdjęcia strzelców (Ryc. 44). Widok wnętrza domu strzeleckiego w lasku podmiejskim został uwieczniony ponownie w czasach nazistowskich. Pocztówka przedstawia salę bankietową przygotowaną do uroczystości. Ściany sali pokrywały wówczas malowidła

Ryc. 43. Sławno, budynek towarzystwa strzeleckiego, pocztówka (zbiory J. Sroki)

Ryc. 44. Sławno, wnętrze budynku towarzystwa strzeleckiego (zbiory J. Sroki)

przedstawiające maszerujący oddział strzelców i chorążych ze sztandarami (Sroka 2012: il. 75 – *Schützenheim der Bürgerschützen-Gilde Schlawa i. Pom., Inh. Max Kabbe*).

Wielofunkcyjnym gmachem służącym różnym celom społecznym, edukacyjnym i kulturalnym był nowoczesny dom gminy ewangelickiej wybudowany w stylu art deco według projektu Dietricha Suhra na prze-

łomie lat 20. i 30. XX wieku. Porównując projekt tego budynku z jego zdjęciem z końca XX wieku, zauważa się, jak ogólna forma architektoniczna została uproszczona i pozbawiona zbędnych detali (Suhr 2007: 8–9; Sroka 2012: il. 58)³¹. Na zdjęciu zza Kanału Drzewnego widać, że ceglany dom miał skomplikowaną, wieloskrzydłową bryłę. Obok niego stała smukła, drewniana wieża na murowanym cokole (Ryc. 45). Wokół budynku zasadzono drzewa. Pocztówki z lat 30. XX wieku pokazują, jak wyglądały

Ryc. 45. Sławno, budynek gminy ewangelickiej (Poprawska, Sroka 2002: 102)

pomieszczenia domu gminy ewangelickiej (Sroka 2012: il. 60 – *Evang. Gemeindehaus, Schlawe i. Pomm. Volksbücherei; Evang. Gemeindehaus, Schlawe i. Pomm. Kindernort*)³². Długą ścianę biblioteki wypełniał nowoczesny regał mieszczący podręczny księgozbiór. Wzdłuż niego ustawiono podłużny stół z krzesłami dla wspólnoty czytelników. W sali były też przeszklone gabloty ekspozycyjne. Świetlica przeznaczona dla dzieciumeblowana była kilkoma zestawami służącymi paru grupom dziecięcym. Rozmieszczenie mebli informuje, jakie zajęcia odbywały się w sali.

³¹ Wdzięczna jestem Panu Wolframowi Suhrowi za przekazanie egzemplarza opracowania.

³² Pocztówki w tonie brunatnym, LAG, nr inw. Rep. 56/64; historyczne zdjęcie przedstawiające bibliotekę w zbiorach J. Sroki.

Kilka krzesełek ustawiono w półokrąg dla dzieci słuchających opowiadającego lub czytającego opiekuna siedzącego naprzeciw nich na dużym krześle. Pod oknami i wzdłuż przeciwległej ściany były stoły i ławy dla dzieci wspólnie wykonujących prace zgodnie ze wzorem przedstawianym na tablicy sztaludze przez ich nauczyciela. W sali były też stanowiska dla samodzielnie pracujących uczniów oraz zabawki (np. koń na biegunach) przeznaczone dla młodszych dzieci.

2.7. Dokumentacja budownictwa usługowego i gospodarczego

Informacji o wyglądzie sławieńskich domów dostarczają przede wszystkim pocztówki z widokami rynku, ulic, nabrzeża nad Kanałem Drzewnym. Wiadomo, że w XVIII wieku wzniesiono ogółem ponad 100 nowych domów, w latach 1821–1840 zbudowano około 20 domów, a w drugiej połowie XIX wieku – około 150 budynków, między rokiem 1895 i 1931 postawiono 190 domów. Rozkwit budownictwa, w tym budowa osiedli, nastąpił dopiero w latach 30. XX wieku (Lindmajer 1994a: 184; 1994b: 228; 1994c: 260). Jednak dane te dotyczą tylko budynków nowo wznoszonych, a wszak wiele domów starszych mogło być przebudowywanych i rozbudowywanych. Z tego punktu widzenia materiał ikonograficzny jest źródłem pozwalającym zorientować się, jakie były rozmiary ruchu budowlanego w mieście. Pojedyncze fotografie dokumentują wygląd kamienic wznoszonych w stylu historyzmu. Należy do nich zdjęcie, przypuszczalnie mające charakter promocyjny, przedstawiające dużą kamienicę w stylu historyzmu, położoną przy *Kösliner Vorstadt* (Ryc. 46). Kamienica miała wielkemiejski wygląd, była dwupiętrowa, nakryta mansardowym dachem, ośmioosiowa, z dwukondygnacyjnym balkonem na osi, a nad nim okazałym szczytem. Na parterze mieściły się zakład ślusarski F. Gernera i firma Friedricha Sundelina, których wnętrze oświetlały duże witryny o secesyjnych wykrojach ościeży. Zdjęcia zachowane w rodzinnym archiwum architekta Diedricha Suhra pokazują projektowane przez niego bloki wielorodzinne i domy jednorodzinne. Jedna z fotografii dokumentuje wielorodzinny budynek z mieszkaniami rodzin urzędników (Suhr 2007: 15). Dążenie do wszechstronnego zaprojektowania całego domu przyświecające reprezentantom nowoczesnego nurtu w architekturze, rozwijającego się już w końcu XIX wieku, odzwierciedlają fotografie domu wzniesionego w stylu art deco dla rodziny doktora Glasera (Suhr 2007: 16). Ukazują one dom od zewnątrz oraz jego główne pomieszczenie – sień mieszkalną z kominkiem. Inne zdjęcie dokumentuje nowoczesną bryłę domu wybudowanego w stylu funkcjonalizmu dla Hansa Pieztscha (Suhr 2007: 17).

Ryc. 46. Sławno, kamienica w stylu historyzmu przy *Kösliner Vorstadt* (zbiory J. Sroki)

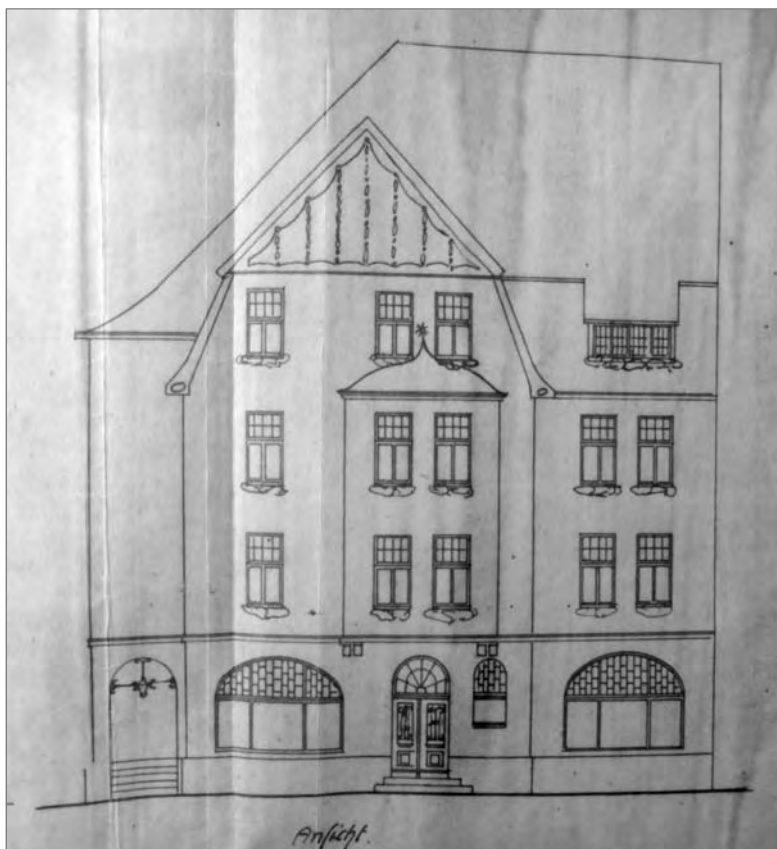
Kilka rysunków zachowanych w aktach Archiwum Państwowego w Szczecinie odzwierciedla etapy przemian stylistycznych w budownictwie miejskim od XIX wieku do lat 30. XX wieku. Projekty te związane były z funkcjonowaniem hoteli i lokali konsumpcyjnych.

Przykładem XVIII-wiecznych niewielkich domów szczytowych i sposobu przekształcania ich w większe kamienice, zwrócone kalenicą do ulic, jest projekt mistrza murarskiego Friedricha Hartzbartha(?) z 1907 roku. Dotyczy on przebudowy dwóch domów jednopiętrowych, dwu- i trzyosioowego przy *Stolpstraße* 9 i 10, na jedną dwupiętrową, pięcioosiową kamienicę. Przebudowę tę przeprowadzono na zlecenie właściciela cukierni Heinricha Gamradta (Ryc. 47). Na parterze nowego budynku miała znajdować się cukiernia i kawiarnia oraz szynk. Historyzująca forma projek-

Zeichnung zur Veränderung der Häuser
dem Hertenstrasseischen Herrn Hundt

Ansicht (11) Ansicht (12)

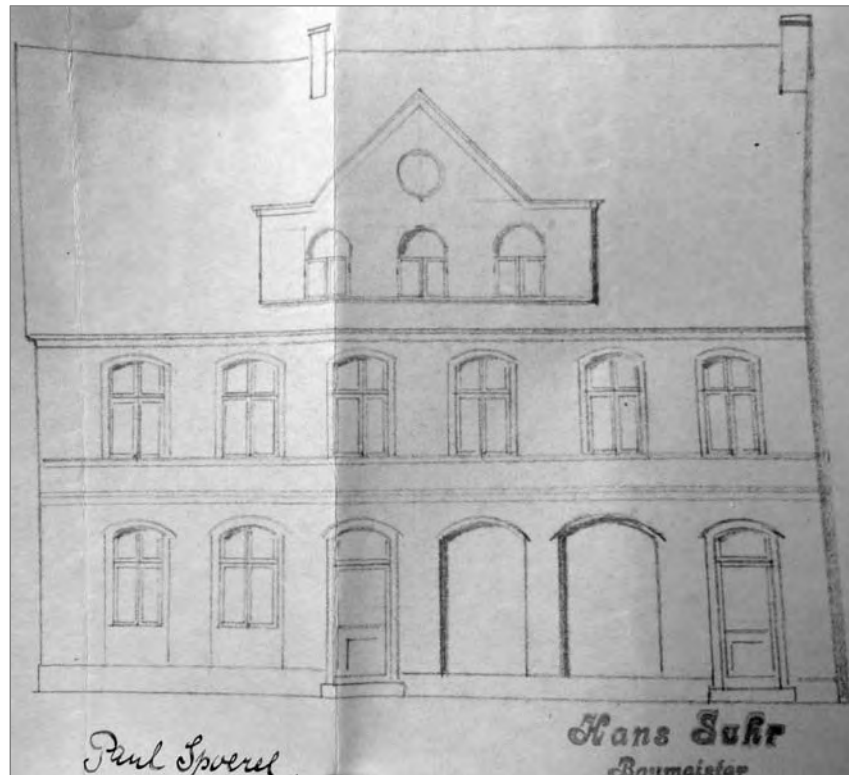
Projekt z 1913 roku, wykonany na zlecenie Artura Grüngela, obejmował budowę nowego domu przy *Bahnhofstraße*, przeznaczonego na hotel dworcowy (*Gringelsche Bahnhofshotel*) (Ryc. 48). Niesygnowany rysunek dotyczył zaadaptowania na cele hotelowe gotowego wzorca budynku secesyjnego zaprojektowanego jako dom mieszkalny. Świadczą o tym rzuty poszczególnych pięter. Widać na nich, że duże pokoje miały być podzielone ściankami działowymi na pokoje hotelowe. Secesyjna kamienica ze szczytowym ryzalitem wzbogaconym dwupiętrowym wykuszem nakryta została wysokim dachem mieszczącym trzecie piętro. Na parterze przewidziano sale konsumpcyjne i pokój bilardowy. Skromny wygląd tego hotelu o gładkich elewacjach znany jest z promocyjnej pocztówki (*Gruss aus Schlawe (Pom.) Bahnhofshotel Bes. Artur Gringen*) wykonanej wkrótce po wzniesieniu budynku.

Ryc. 48. Sławno, projekt budowy hotelu. Fotokopia rysunku na szarym papierze, datowana na 5 września 1913 roku (Archiwum Państwowe w Szczecinie, Akta miasta Sławna, sygn. 9, s. 6)

W ostatnim z projektów, opracowanym przez Hansa Suhra w 1933 roku w duchu tradycjonalizmu, połączone zostały cechy budownictwa należącego do różnych epok (Ryc. 49). Elewacja piętrowego, kilkusioowego budynku o prostej bryle nawiązywała do wyglądu skromnych kamienic XIX-wiecznych. Wysoki, mansardowy dach kojarzy się z budownictwem barokowym, a w zwieńczeniu wystawki widoczny jest wpływ stylu art deco. Budynek zaplanowany na działce przy *Adolf Hitlerstraße* 39, od tyłu ograniczonej przez *Pollnowerstraße*, jako hotel z wyszynkiem przeznaczony był dla dzierżawcy – kupca Paula Spoerla. W budynku miał też zapewnione mieszkanie właściciel posesji Hermann Strauß.

Projekt Suhra przypomina hotel dworcowy upamiętniony na dwu pocztówkach, z których jedna wykonana została wkrótce po powstaniu

Ryc. 49. Sławno, projekt budowy hotelu. Fotokopia na papierze barwionym różowo, datowana na 24 października 1933 roku (Archiwum Państwowe w Szczecinie, Akta miasta Sławna, sygn. 8, s. 8)

budynku, kiedy przy chodniku przed nim posadzono młode drzewka, a druga kilka lat później (Poprawska, Sroka 2002: 126, 125, *Bahnhof-Hotel Schlawe i. Pom.*). Jednak lokalizacja planowanego hotelu i tego sfotografowanego nie odpowiadają sobie. Hotel upamiętniony na zdjęciu i karcie pocztowej stał po przeciwnej stronie *Kösliner Vorstadt*. Prawdopodobnie przy dworcu w różnych budynkach czynne były niewielkie hotele, względnie ich lokalizacja się zmieniała. Hotel dworcowy był budynkiem siedmio-, a nie sześciopiętrowym, dwupiętrowym, ustawionym na wysokim cokole i nakrytym spłaszczonym dachem. Portal wejściowy zamknięty był łukiem półpełnym, wpisany w prostokątną płycinę. Nad wejściem nosił napis dużymi literami bez szeryfów: BAHNHOF/HOTEL. Styl portalu wskazuje na powstanie budynku w latach 30. XX wieku, co z kolei odpowiada dacie projektu. Podobny jest też wykrój okien – zamkniętych łukiem odcinkowym. Parter rozwiązany został inaczej, gdyż w istniejącym

budynku okna rozmieszczone są symetrycznie do wejścia, brak wydzielonej części restauracyjnej z osobnym wejściem i dużymi oknami. Drugie piętro oświetla szereg par okien szczelinowych, więc chyba nie było tam pokoi hotelowych, a jedynie pomieszczenia gospodarcze na poddaszu.

Pocztówki z widokami hoteli nie tylko mówiły o znaczeniu Sławna, ale przede wszystkim służyły promocji samych firm. Prestiżowy hotel „Prinz von Preussen”, tzw. hotel „Pralowa”, położony w północno-zachodnim narożu rynku, znany jest raczej z widoków głównego placu. Jego lokalizację łatwo można rozpoznać na zdjęciach z lotu ptaka Dabersa. Reklamowa pocztówka hotelu z widokiem głównej elewacji oraz winiarni wydana została około 1936 roku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 19)³³

Ryc. 50. Sławno, Hotel „Prinz von Preussen” przy rynku, pocztówka (zbiory J. Sroki)

³³ Karta w tonie sepii, tylko z napisem u dołu: *Weinstube*, nazwa hotelu wykonana była krojem liter takim, jak nazwa hotelu dworcowego, co wskazuje na analogiczny czas uzyskania przez oba budynki wyglądu fasad uwiecznionego na zdjęciach.

(Ryc. 50). Fasadę hotelu wyróżniały na parterze okna o proporcjach secesyjnych i modernistycznych oraz napis wykonany dużymi literami bez szryftów: PRAHLOWS HOTEL PRINZ VON PREUSSEN. Na wysokości drugiego piętra zachowano dwa naczółki kamienic połączonych w wyniku rozbudowy hotelu. Wnętrze winiarni urządzone było w stylu art deco. Historyczne zdjęcie dokumentowało wygląd sali balowej. Jej wydłużony kształt i stoły ustawione wzdłuż wszystkich boków powodowały, że miejsca do tańca pozostawało niewiele i sala wyglądała raczej na bankietową (Poprawska, Sroka 2002: 129). Długie stoły z szeregami niezliczonych krzeseł świadczyły o zamiłowaniu mieszkańców Sławna do tłumnych zabaw towarzyskich.

Inne hotele zlokalizowane były na przedmieściach. Najczęściej promował się „Deutscher Hof” zbudowany w stylu historyzmu na rogu *Kösliner Vorstadt* i *Schützenstraße*. Ukazany został na pocztówce (*Kösliner Vorstadt Schlawe i. Pom.*), na jej bliskim planie z perspektywy tego przedmieścia, wykonanej na początku XX wieku. Hotel wydał w tymże czasie własną kartę pocztową z widokiem fasady oraz dwu wnętrz konsumpcyjnych (Ryc. 51). Więcej kart ukazywało ten hotel po przebudowie w stylu art deco, przeprowadzonej według projektu Dietricha Suhra (Poprawska, Sroka 2002: 128; Suhr 2007: 13). Sylwetka hotelu stała się

Ryc. 51. Sławno, hotel „Deutscher Hof”, pocztówka: *Hotel „Deutscher Hof” Besitzer: Paul Engel Schlawe i. Pom.* (zbiory J. Sroki)

łatwo rozpoznawalna dzięki zdobiącym elewację ceramicznym pełnym reliefom w stylu art deco, o motywach figuralnych, roślinnych i geometrycznych. Historyczne zdjęcie ukazuje hotel od strony północno-wschodniego naroża z charakterystycznym motywem modernistycznym – ciągłym pasem okien upiękuszonych ceramicznym reliefem. Przy hotelu zbudowana została sala bankietowo-teatralna, której modernistyczne wnętrze także nosiło cechy stylu art deco.

Naprzeciw hotelu „Deutscher Hof” stał hotel „Haus Roggenbuck” o nowoczesnej modernistycznej formie, również bardzo dbający o upamiętnianie na fotografiach i promocję za pomocą kart pocztowych. Historyczne zdjęcie *Kösliner Vorstadt*, uchwycone od strony obu firm w kierunku Bramy Koszalińskiej, wyraźnie ukazuje tę sytuację przestrzenną (Poprawska, Sroka 2002: 93). Elegancką, prostą i nowoczesną sylwetkę „Haus Roggenbuck” utrwalono na zdjęciu z lat 30. XX wieku (Poprawska, Sroka 2002: 123). Wejścia do hotelu i restauracji znajdowały się w skrajnych osiach prostopadłościennego budynku nakrytego płaskim dachem. Osie boczne wyróżniono półkolistymi płycinami z motywami figuralnymi i rozetami. Gładkie ściany dzielone szeregami okien wyznaczających równoważące się pion i poziomy zostały rozczłonkowane przez pseudoryzaloty. Samochód osobowy o opływowych kształtach parkujący przy chodniku dopełniał

Ryc. 52. Sławno, hotel „Roggenbuck”, wnętrze restauracji, pocztówka (zbiory J. Sroki)

obrazu eleganckiego hotelu. Wnętrze restauracji hotelowej było stylizowane na ludowe, co odpowiadało panującemu w okresie międzywojennym patriotycznemu trendowi (Poprawska, Sroka 2002: 124) (Ryc. 52).

XIX-wieczny hotel Ottona Lista stojący na przedmieściu za Bramą Słupską, w pierzei *Stolper Vorstadt*, przedstawia inne zdjęcie historyczne (Poprawska, Sroka 2002: 131). Hotel był skromnym, jednopiętrowym domem nakrytym dwuspadowym dachem. Fasadę odnowiono w drugiej dekadzie XX wieku, na co wskazuje płycina o półkoliście wykrojonych narożach, umieszczona na wysokości nazwy firmy. Hotel został upamiętniony na pierwszym planie, po lewej stronie perspektywy *Stolper Vorstadt* będącej tematem fotograficznej pocztówki z lat międzywojennych (Poprawska, Sroka 2002: 132 – *Schlawe Stolper Vorstadt*). Z okresu nazistowskiego znana jest wydana przez hotel Lista pocztówka reklamowa. Przedstawia ona pierzeję *Waldstraße* z fasadą hotelu wyróżniającą się umieszczoną na ścianie szczytowej reklamą ogródka restauracyjnego. Inna pocztówka zachęcała do pobytu w hotelu, ukazując od strony ogrodu przeszkloną werandę budynku (Ryc. 53). Przed hotelem i wzdłuż sąsiednich domów stało zaparkowanych przy chodniku wiele aut gości hotelowych. Dwa zdjęcia na tej wielowidokowej karcie pokazują jadalnię i salę teatralną, przygotowane na uroczyste spotkanie.

Ryc. 53. Sławno, hotel Ottona Lista, widok od strony ogrodu (zbiory J. Sroki)

Niewiele sławieńskich lokali konsumpcyjnych funkcjonujących poza hotelami znanych jest z widokówek. Należy do nich lokal Gamradta, kawiarnia i cukiernia, promowany przez kartę z około 1920 roku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 28 – *Schlawe i. Pom. Conditorei und Café von Heinrich Gamradt*). Porównania perspektywy *Stolper Straße* z omówionym powyżej projektem przebudowy domu pozwala rozpoznać tę kamieniczkę na pocztówce. Jest nią budynek sąsiadujący z zachowaną szczytową kamieniczką. W porównaniu z projektem w fasadzie nastąpiła pewna zmiana. Dwa okna po lewej stronie parteru zostały przerobione na dużą witrynę. Na drugim ze zdjęć tej pocztówki widać, że wnętrze miało secesyjny wystrój oraz było wyposażone w meble Thoneta i miękkie kanapy. Lokal po unowocześnieniu wnętrza w latach 20. XX wieku także został uwieczniony na nowej reklamowej pocztówce (Ryc. 54). Pośrodku rozległej sali stał wówczas bufet w formie wysokiego graniasto-słupa, a otaczały go koliste stoliki z krzesłami Thoneta. Wystrój sali był bardzo skromny – jedynie powyżej boazerii biegła szeroka listwa z wieżakami.

Kawiarnia i cukiernia Zöbischa promowała się zwykle poprzez widokówki przedstawiające salę od strony wnętrza ku oknom, dzięki czemu

Ryc. 54. Sławno, cukiernia i kawiarnia Gamradta, pocztówka: *Konditorei u. Kaffee Heinrich Gamradt, Schlawe i. Pom.*

pomieszczenie wyglądało na dość duże. Każda zmiana wystroju tego lokalu została uwieczniona na promocyjnej karcie pocztowej. Najstarsza, secesyjna aranżacja wnętrza znana jest z widokówki w tonie sepii. W sali znajdował się niski bufet, okrągłe stoliki z krzesłami Thoneta, wieszak z giętych prętów i lampy w namiotowych kloszach. Na karcie z lat 20. XX wieku(?) widać, że stały tam meble w stylu art deco (Sroka 2012: il. 84) (Ryc. 55). Pośrodku długości sali, przy ścianie umieszczono niewielkie podwyższenie z pianinem. Ściany były oklejone tapetą w pionowe pasy z deseniem kwiatowym. W latach 30. XX wieku kawiarnia otrzymała wystrój modernistyczny. Powróciły białe ściany, wyeksponowano takie geometryczne elementy, jak belki i pilastry. Strop ozdobiono kolistą płyciną, zamontowano kinkiety i żyrandole złożone z geometrycznych brył (walców, okręgów i kul).

Ryc. 55. Sławno, cukiernia i kawiarnia Zobischa, pocztówka: *Konditorei und Café C. Zöbis – Schlauwe i. Pom.* (zbiory J. Sroki)

Kilka reklamowych zdjęć czasopiśmienniczych z lat międzywojennych pokazuje z bliska elewacje sławieńskich sklepów. Firma Paula Machemehla, ojca artysty Güntera Machemehla, mieściła się w historyzującej, narożnej kamienicy przy *Stolperstraße* (Poprawska, Sroka 2002: 137)

(Ryc. 56). Do sklepu wiodł półkolisty portal oświetlony latarnią. Wysokie przeszklone witryny chronione były roletami. Machemehl prowadził handel produktami spożywczymi, specjalnie reklamował tłuszcz kokosowy palmin oraz przyprawę do zup maggi. Sklep Carla Lehrke, na rogu rynku i *Stolperstraße*, wyróżniający się nowoczesnym, funkcjonalnym wystrojem elewacji, prowadził sprzedaż artykułów drogeryjnych (Poprawska, Sroka 2002: 138). Firma prowadziła ponadto wytwórnię wody mineralnej. Sklep Alberta Klemza, czynny także przy rynku, zajmował się handlem towarami kolonialnymi, czyli różnymi produktami sprowadzanymi z krajów zamorskich (Poprawska, Sroka 2002: 139). Sprzedawano m.in. luksusowe mydło. Eleganckie, przestronne, modernistyczne witryny tego sklepu i podwójne wejście oświetlone lampą elektryczną zachęcały klientów do zakupów.

Ryc. 56. Sławno, dom Paula Machemehla (zbiory J. Sroki)

W Sławnie w 1849 roku znajdowały się tylko młyny i cegielnie, ale już w 1866 roku były tu: odlewnie, garbarnie, browary, a w późniejszych latach powstawały kolejne zakłady produkcyjne (Lindmajer 1994b: 207, 209). Mimo to głównym obiektem przemysłowym, który obierano za temat zdjęć i pocztówek, był młyn u ujścia Kanału Drzewnego do Moszczownicy. Wielopiętrowa bryła ceglanego młyna oraz ryglowe magazyny

w pobliżu stanowiły atrakcyjny motyw zamykający perspektywę kanału (Poprawska, Sroka 2002: 147 – *SCHLAWÉ – An der Mühle*). Rzadszym ujęciem młyna jest widok od strony placu załadunkowego, na którym stoją zaprzęgi pełne worków z mąką (Ryc. 57). Gmach młyna przedstawiony z dość niskiego punktu wygląda monumentalnie. Surowe ceglane ściany zaopatrzone w szeregi wąskich okien sprawiają, że młyn przypomina budowlę obronną. To wrażenie pogłębiają detale zaczerpnięte z architektury romańskiej – lizeny dzielące ściany, poniżej gzymsu okapowego łączone fryzem arkadkowym czy podwójne, arkadowe okna – biforia. Barwna pocztówka z około 1912 roku przedstawia założenie młyńskie zza miasta, wzbogacając wiedzę o zabudowie gospodarczej młyna na zapleczu głównego budynku.

Ryc. 57. Sławno, młyn z placem przeładunkowym, pocztówka: *Gruss aus Schlawe Mühlenwerke* (Poprawska, Sroka 2002: 146)

Reporterskie zdjęcie z początku lat 30. XX wieku rejestruje wielki pożar młyna, wpisując się w dziedzinę przedstawień wydarzeń nadzwyczajnych i katastrof fascynujących odbiorców widoków od wieków.

Pocztówki reklamujące browar Alberta Schulza wydawał Albert Preuss. Na barwnej widokówce dwuczęściowej z około 1902 roku firma pokazana została na tle panoramy Sławna w symboliczny sposób (Klusz-

czyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 43 – *Blick auf Schlawe/Verlag von Albert Preuss, Schlawe*). Lewa strona kompozycji to perspektywa ulicy, przy której na bliższym planie stoi neorenesansowa willa właściciela browaru, a w głębi ceglany zakład produkcyjny. Po prawej stronie uwieczniono panoramę miasta. Widoki zostały tak zmontowane, że ulica, przy której znajduje się zakład, wygląda na główną drogę prowadzącą do miasta. Kompozycja miała podnosić prestiż firmy. Podkreśla to tytuł widokówki: *Blick auf Schlawe* [Spojrzenie na Sławno], chociaż pierwszoplanowym motywem jest willa właściciela i sama fabryka. Willa jako główny motyw zakładu pojawiła się także na zdjęciu z 1900 roku, świadcząc o autopromocyjnych zabiegach Schulza (Poprawska, Sroka 2002: 134). Akcentowanie widoku willi mogło być ukrytą popularyzacją wzorca architektonicznego.

Cegielnię czynną przy *Ziegeleistraße*, w 1939 roku należącą do rodziny Höppner, reklamowało panoramiczne zdjęcie, na którym widoczny jest budynek fabryczny, magazyny i piętrowy dom mieszkalny, przypuszczalnie mieszczący biura administracji fabryki (Poprawska, Sroka 2002: 135).

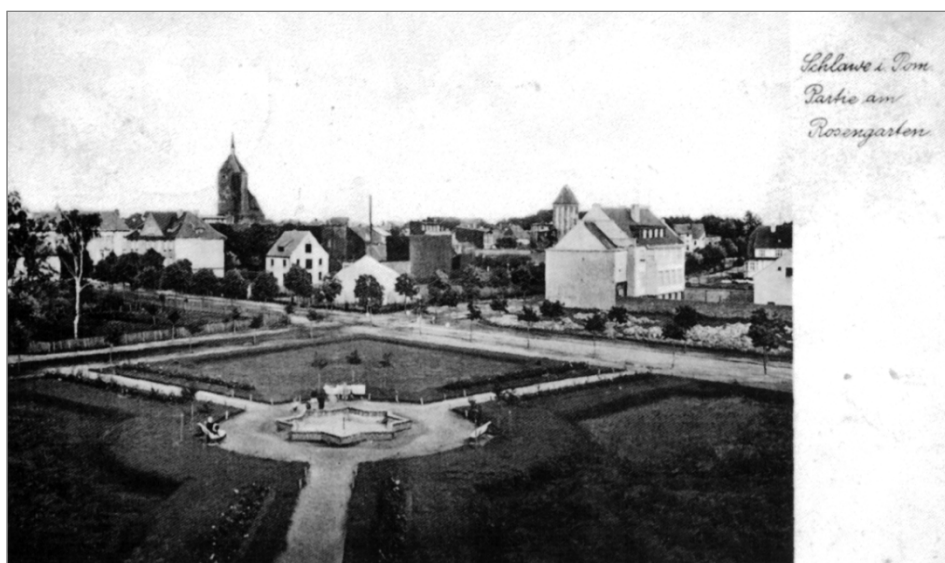
Sławieńska mleczarnia pojawiła się na zdjęciu z okresu międzywojennego (Ryc. 58). Fotograf pokazał zakład z ukosa, dokumentując główny budynek, parterową dobudówkę poprzedzającą go od strony ulicy, zabudowania na tyłach parceli z wysokim kominem oraz trzy zaprzęgi transportowe wyruszające w drogę do klientów.

Ryc. 58. Sławno, mleczarnia (Poprawska, Sroka 2002: 136)

2.8. Zieleń w mieście

Sławno, mimo że było niewielkim miastem, dbało o miejskie tereny zielone, skwery i parki oraz pobliskie obszary leśne, co zostało odzwierciedlone na pocztówkach. Mieszkańcy Sławna już od połowy XIX wieku wychowywani byli w potrzebie dbałości o estetyczne utrzymanie otoczenia. Od 1858 roku aktywne było Towarzystwo Upiększania Miasta (Roguska 2004). Dlatego nowo uporządkowane czy założone aleje i zieleńce stawały się wkrótce pierwszoplanowym motywem lub tematem widokówek. Promenada poprowadzona wzdłuż Kanału Drzewnego pojawiała się na pocztówkach już na początku XX wieku (Sroka 2012: il. 23, 43 – *Schlauwe i. Pomm. Holzgraben*). Założony w latach 1895–1900 młody laszek miejski podzielony alejkami, przy których stały proste ławki z desek, został tematem pocztówki w drugiej dekadzie XX wieku (Sroka 2012: il. 19 – *Schlauwe Partie in der Promenade Am Wäldchen*). Widokówki upamiętniające park miejski, niewielkie założenie w duchu parku angielskiego z secesyjnym pomnikiem ofiar I wojny światowej, wyrzeźbionym przez sławieńskiego artystę Wilhelma Grossa, wydawane były w okresie międzywojennym (Poprawska, Sroka 2002: 70–71). Park Różany zaprojektowany w stylu art deco przy *Saarbrücken Platz*, jak pokazuje pocztówka z lat 30. XX wieku, był podzielony promieniście na trawniki obsa-

Ryc. 59. Sławno, park Różany, pocztówka: *Schlauwe i. Pom. Partie am Rosengarten* (Sroka 2012: il. 81)

dzone różami (Ryc. 59). U zbiegu alejek założono gwiaździsty basen z fontanną. Park urządzony po 1939 roku obok nowej szkoły przy *Dietrich-Eckart Platz* fotografowany był z różnych stron. Na jednym ze zdjęć w tle widoczne jest Stare Miasto, na innym szkoła. Był to skwer złożony z rozległego prostokątnego trawnika wzdłuż boków obsadzonego krzewami róż, otoczonego alejkami, przy których ustawiono szereg drewnianych ławek, oraz zewnętrznym pasem zieleni z krzewów i drzew odgradzających go od otoczenia (Ryc. 60). Nawet malownicza aleja brzoza prowadząca do miasta uznana została za godny uwagi motyw promujący urokliwe, zielone Sławno na fotograficznej pocztówce z lat 20. XX wieku (Sroka 2012: il. 18 – *Schlawe, Birkenallee*).

Ryc. 60. Sławno, park za Kanalem Drzewnym, pocztówka: *Schlawe i. Pom. Dietrich-Eckhart Platz* (Sroka 2012: il. 83)

2.9. Mieszkańcy – obrazy z życia wzięte

Na dawnych zdjęciach oraz pocztówkach sławieńskich ulic i placów przedstawiani byli mieszkańcy Sławna. Jednak stanowią oni sztafaż zwykle pozbawiony indywidualnych rysów, interesujący głównie ze względu na noszone wówczas stroje. Tylko na niektórych kartach osoby pozujące przed swoją firmą mogą być rozpoznane. Z licznych fotografii portretowych, rodzinnych, towarzyskich, jakie zapewne powstały, zna-

nych jest niewiele. Są to m.in. konterfekty sławieńskich burmistrzów zebrane przez autora artykułu poświęconego tym osobistościom (Michaelis 1989a). Owe zdjęcia przedstawiają Augusta Stoebbego, wieloletniego burmistrza urzędującego od 1879 do 1906 roku, Maxa Berlitta (urzędował w latach 1906–1921), Albrechta Lenza (1922–1934), Ericha Scholza (1934–1936) oraz ostatniego burmistrza Willy’ego Stübsa (1936–1945). Z kilku zdjęć zbiorowych upamiętniających członków sławieńskich związków sportowych wiadomo, jak licznie mieszczanie brali udział w życiu społecznym, szczególnie w Związku Strzeleckim, w klubach tenisowym i gier boiskowych oraz w Stowarzyszeniu Resursy (Michaelis 1989b: 767; Michaelis 1989c: 768).

Ważnym wydarzeniem sławieńskim było poświęcenie kościoła św. Antoniego 29 maja 1928 roku. Z tej okazji odbyła się procesja upamiętniona na widokówce przedstawiającej rynek oraz wydano przyjęcie w hotelu „Deutscher Hof”. Twarze licznych uczestników tego bankietu znane są z zachowanej okolicznościowej fotografii (Sroka 2012: il. 62 – *Kirchenweihfest der St. Antoniuskirche/Schlawe, am 29. Mai 1928/Festessen; Hotel „Deutscher Hof”*). Pełne uroku zdjęcie dużej grupy dzieci na moście przez Wieprzę to, sądząc po formie skautowskiego kapelusza noszonego przez towarzyszącego im dorosłego, świadectwo, że w Sławnie działała drużyna skautów (Ryc. 61).

Ryc. 61. Sławno, dzieci na moście na Wieprzy (Poprawska, Sroka 2002: 74)

Znaczenie wydarzeń kulturalnych i artystycznych dla mieszkańców Sławna widoczne jest na zachowanych grupowych fotograficznych portretach muzyków czy aktorów zapraszanych na gościnne występy do miejscowego kina i Domu Gminy Ewangelickiej. Upamiętniony został m.in. pobyt w Sławnie wybitnego aktora Paula Wegenera, który zatrzymał się w hotelu przy rynku, występy kwartetu smyczkowego z Drezna, orkiestry kameralnej z Berlina oraz grupy tanecznej w bankietowo-teatralnej sali prowadzonej przez hotel „Deutscher Hof” (Ryc. 62).

Ryc. 62. Sławno, grupa taneczna występująca w bankietowo-teatralnej sali hotelu „Deutscher Hof” (Sroka 2012: il. 52)

W życiu Sławna ważną rolę odgrywał garnizon stacjonującego tu w latach 1817–1901 1. szwadronu 5. pomorskiego pułku huzarów (Lindmajer 1994b: 250). Miał istotne znaczenie zarówno dla gospodarki, jako odbiorca wielu towarów i usług, jak i dla lokalnej społeczności. Obecność garnizonu podnosiła prestiż miasta. Tematem lub motywem wielu kart pocztowych i zdjęć był przemierzający miasto czy odbywający manewry oddział huzarów, budowle garnizonowe i inne motywy wojskowe. Na zdjęciu z 1900 roku oddział został sportretowany na tle odnowionego ryglowego magazynu przy młynie (Ryc. 63). Ciemne, szamerowane białymi galonami kaftany huzarów harmonizują z równie ciemną kratownicową, konstrukcją pobielonej ściany magazynu.

Ryc. 63. Sławno, oddział huzarów na tle magazynu młyńskiego, zdjęcie na płycie szklanej z 1900 roku (Sroka 2012: il. 45)

Ryc. 64. Sławno, gmach komendantury okręgu, pocztówka: *Schlawe Kgl. Bezirkskommando* (zbiory J. Sroki)

Stojący na skraju miasta budynek komendantury okręgowej upamiętniony został m.in. na barwnej pocztówce z około 1911 roku (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 38) (Ryc. 64). Dzięki perspektywicznemu ujęciu z wysokiego punktu budynek pokazano plastycznie, podkreślając jego rozczłonkowanie. Schodkowe szczyty nawiązujące do budowli średniowiecznych, imitacja w materiale ceglanym kamiennego boniowania wzmacniającego węgly i kamiennych obramień okien nadawały budynkowi charakter obronny i podkreślały jego wojskową funkcję.

Po 1935 roku w wyniku zmian politycznych w okolicy Sławna ponownie zakwaterowano wojsko (na terenach za cegielnią). Wielowidokowe pocztówki upamiętniały koszary mieszczące się w drewnianych barakach, murowane domy oficerów, strzelnicę i zajęcia żołnierzy (Kluszczyński, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 55; Sroka 2012: il. 67 – *Schlawe i. Pom. das Revier; Garnizon Schlawe i. Pom.*). Przypuszczalnie widokówki takie wydawano na potrzeby żołnierskiej korespondencji z rodzinami.

Zakończenie

Sławno, szczególnie w obrębie Starego Miasta, zostało bardzo zniszczone podczas wojny, a w powojennych latach zachowane domy stopniowo były wyburzane, wskutek czego w dużym stopniu zatraciło swój historyczny wygląd i układ ulic. Jednak kształt dawnego miasta upamiętniony został w dokumentach obrazowych. Dzięki nim można szczegółowo go odtworzyć. Najstarszy widok, oparty na rysunku z 1614 roku, przedstawia wygląd miasta średniowiecznego, przede wszystkim jego najważniejszych budowli: kościoła farnego, ratusza i bram miejskich. Szczegóły dawnej zabudowy miejskiej nie są dostępne, ale można się ich domyślać, obserwując miasto utrwalane systematycznie na fotografiach XX-wiecznych, rozpowszechnianych w formie kart pocztowych. Ten materiał zdjęciowy, mimo że powstawał w XX wieku, dokumentuje wiele budynków, które do tego czasu zachowały się z poprzednich epok przy bocznych ulicach i w okolicy zburzonych murów miejskich. Także dawne przedmieścia, z których zachowały się tylko pojedyncze budynki, znane są dzięki widokówkom. Duże znaczenie dla poznania urbanistycznej formy Sławna i jego zabudowy mają widoki z lotu ptaka, na których systematycznie udokumentowano poszczególne części miasta, jego przedmieść i okolicy. Panoramy rynku i perspektywy ulic pokazują, jak przebiegała rozbudowa i przebudowa domów mieszczańskich. Widoki wnętrza lokali publicznych mówią o zmieniającej się modzie w tym zakresie. Ciekawego

materiału świadczącego o tym, które budynki Sławna były uważane za najbardziej godne uwagi, dostarcza obserwacja wielowidokowych kart pocztowych wydawanych na przełomie XIX i XX wieku. Na karcie wysłanej w 1897 roku za reprezentacyjne widoki Sławna uznano przedstawienia rynku, kościoła Mariackiego i ratusza (*Gruss aus Schlawe*). Barwną pocztówkę wysłaną w 1899 roku zdobiła panorama miasta ujęta od południa oraz widok ratusza (*Gruss aus Schlawe i. Pom. W. Lüdtke Schlawe i. Pom.*). Na owej panoramie zwarta ryglowa zabudowa od strony *Holzgraben* jest jeszcze dobrze zachowana i jest przykładem tego, jak wyglądała zabudowa całego miasta we wcześniejszych stuleciach. Zapewne tylko przy rynku i głównych ulicach ryglowe domy były piętrowe. Podobne do siebie parterowe domy tworzyły zwartą zabudowę ulic. Wymieniona pocztówka była popularna. Jej wersja jednobarwna była w obiegu już w 1898 roku. Oba widoki zostały skopiowane na skromniejszej karcie w roku 1900 (*Gruss aus Schlawe i. Pom.*). Wielowidokowa pocztówka o charakterze luksusowym wysłana w 1898 roku była montażem aż sześciu widoków (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 15 – *Gruss Aus Schlawe*). Przedstawiała umieszczoną pośrodku kompozycji panoramę rynku. Wokół niej rozmieszczono mniejsze widoki godnych uwagi budowli: kościoła farnego, ratusza, starej poczty, progimnazjum i Bramy Koszalińskiej widocznej w perspektywie *Köslinerstraße*. Motywy rynku, kościoła i ratusza były stałym elementem wczesnych widokówek. Powtarzały się na kolejnych kartach promujących miasto. Na pocztówce wysłanej w 1903 roku widokowi wschodniej pierzei rynku z dominującą nad nią wieżą kościelną i panoramie rynku w stronę ratusza towarzyszyły przedstawienia progimnazjum oraz Kanału Drzewnego z młynem w głębi tej perspektywy (Kluszczyńscy, Szkudniewski, Urbaniak 2007: 16 – *Gruss Aus Schlawe Verlag Albert Preuss Schlawe./P.*). Pocztówka wysłana w 1906 roku mówiła o dumie mieszkańców Sławna zarówno z budowli średniowiecznych, gotyckich, jak i nowych. W zestawie jej pięciu widoków znalazło się przedstawienie miasta z kościołem i obiema bramami miejskimi z lotu ptaka oraz widoki: *Kösliner Vorstadt* w stronę Bramy Koszalińskiej, ratusza, młyna od strony podmiejskich łąk i północnej pierzei rynku z dużą kamienicą w stylu historyzmu i Bramą Słupską w głębi *Stolperstraße*.

Biorąc pod uwagę te zestawy motywów, można podsumować niniejszą analizę dawnej ikonografii Sławna. Zatem to, co najważniejsze, tj. gotycki kościół i z tegoż okresu pochodzące bramy miejskie, budowle przez wieki będące wizytówką miasta, zachowały się do dziś i pozostały znakami określającymi tożsamość Sławna.

Bibliografia

- BARRAN F.R. 1989. *Städte – Atlas Pommern*, Leer: Gerhard Rautenberg Verlag.
- BARTHES R. 2008. *Światło obrazu. Uwagi o fotografii*, Warszawa: Aletheia.
- BÖTTGER L. 1892. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, Bd. I, H. 3: *Die Kreise Köslin, Kolberg-Körlin, Belgard und Schlawe*, Stettin: Leon Sauniers Buchhandlung.
- CHOJECKA J. 2013. Gottlieb Samuel Pristaff i jego widoki miast pomorskich, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. XI: *Ośrodki miejskie*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Darłowo–Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 183–198.
- EWE H. (red.) 1979. *Stralsunder Bilderhandschrift. Historische Ansichten vorpommerscher Städte*, Rostock: Hinstorff.
- GAZIŃSKI R. 2002. Akta miasta Sławna, [w:] *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*, R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała (red.), Warszawa–Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 268–269.
- GRZELAK J. 2013. Źródła archiwalne z lat 1610–1622 dotyczące sporządzania przez Lubinusa mapy Pomorza, [w:] *Eilharda Lubinusa podróż przez Pomorze*, R. Skrycki (red.), Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 223–323.
- GWIAZDOWSKA E. 2002. Czy dawny obraz Sławna znany jest tylko z Mapy Lubinusa?, [w:] *Sławno i Ziemia Sławińska. Historia i kultura*, t. I, W. Łysiak (red.), Poznań: Wydawnictwo „Eco”, 117–126.
- GWIAZDOWSKA E. 2004. Ikonografia miasta Sławna w zasobie Instytutu Herdera w Marburgu, *Zeszyty Sławińskie*, 2, 19–32.
- GWIAZDOWSKA E. 2007. Rola szkicowników w twórczości Augusta Ludwiga Mosta, [w:] *August Ludwig Most (1807–1883) pomorski artysta epoki biedermeieru – pommerscher Künstler der Biedermeierzeit*, E. Gwiazdowska, R. Makala (red.), Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 100–120.
- KLUSZCZYŃSCY J. I Z., SZKUDNIEWSKI A., URBANIAK T. 2007. *Dawny powiat Sławno*, Słupsk: Grawipol.
- LAMGE G. 1989. *Die Marienkirche in Schlawe*, [w:] *Der Kreis Schlawe, Ein pommerches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (red.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft, 740–750.
- LINDMAJER J. 1994a. Zabudowa miasta i układ przestrzenny, [w:] *Dzieje Sławna*, J. Lindmajer (red.), Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 143–192.
- LINDMAJER J. 1994b. Życie gospodarcze, [w:] *Dzieje Sławna*, J. Lindmajer (red.), Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 193–256.
- LINDMAJER J. 1994c. Zagadnienia gospodarcze, [w:] *Dzieje Sławna*, J. Lindmajer (red.), Słupsk: Urząd Miejski w Sławnie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 257–309.
- MATTHIAS C. 1989. Zur Geschichte der Stadt Schlawe, [w:] *Der Kreis Schlawe, Ein pommerches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (red.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft, 730–739.
- MEISSNER H. 1998. Die Stadttore in Schlawe, *Pommern. Kultur und Geschichte*, 36(3), 6–9.
- MICHAELIS E. v. 1989a. Bürgermeister und Ratsgeschlechter der Stadt Schlawe, [w:] *Der Kreis Schlawe, Ein pommerches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (red.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft, 750–760.

- MICHAELIS E. v. 1989b. *Die Liegenschaften der Stadt Schlawe*, [w:] *Der Kreis Schlawe, Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (red.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft, 764–767.
- MICHAELIS E. v. 1989c. *Die Ressourcengesellschaft zu Schlawe*, [w:] *Der Kreis Schlawe, Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. 2: *Die Städte und Landgemeinden*, M. Vollack (red.), Husum: Druck- und Verlagsgesellschaft, 768–769.
- POPRAWSKA M., SROKA J. 2002. *Ślawno. Dawne fotografie i pocztówki. Schlawe. Alte Fotografien und Ansichtskarten*, Ślawno: Ślawieński Dom Kultury.
- ROGUSKA A. 2004. Tereny zieleni Śławna, *Zeszyty Ślawieńskie*, **2**, 51–65.
- SCHROEDER K.-H. 2016. Auf der Suche nach Spuren des Johanniterordens in der Stadt Schlawe, *Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte*, **54**(2), 12–13.
- SROKA J. [2012]. *Ślawno. Dawne fotografie i pocztówki. Schlawe. Alte Fotografien und Ansichtskarten*, Gdynia: Wydawnictwo Region.
- SUHR W. 2007. *Diedrich Suhr. Architekt, Schlawe in Pommern, seine Bauten 1921–1929*, Hohenfelde [wydawnictwo autorskie].
- TEMPLIN K. 1929. *Heimstätten der Jugend in Hinterpommern. Bilder aus der Aufbauarbeit eines ländlichen Grenzbezirks im ersten Jahrzehnt nach dem Weltkriege*, Berlin: Decker's Verlag.
- THIEDE F. 1844. *Pomerania. Geschichte und Beschreibung des Pommernlandes zur Förderung der pommerschen Vaterlandskunde*, Bd. I–VI, Stettin: Verlag von E. Sanne & Comp.

Architektur und Urbanistik der früheren Stadt Schlawe in ikonografischen Quellen aus dem 17. Jh. bis Mitte des 20. Jh.

Zusammenfassung

Der Artikel ist eine Art Analyse der Ikonografie Schlawes, eine Art Quelle zu der Geschichte dieser pommerschen Stadt, ihrer Architektur und Urbanistik, aber auch anderer Aspekte der Stadtgeschichte. Die besprochenen Ansichten stammen aus der Zeit Anfang des 17. Jh. bis Mitte des 20. Jh. Teilweise betreffen sie auch das Mittelalter, denn sie dokumentieren das Aussehen der gotischen Gebäude und das zur Zeit der Lokation der Stadt angelegte Straßennetz. Die neuzeitigen Quellen und die aus dem 19. Jh. wurden mit grafischer Technik ausgeführt. Es sind Zeichnungen und Stiche. Das ikonografische Material aus dem 20. Jh. besteht vor allem aus Fotografien und Ansichtskarten, die die Vorläufer der Fotografie sind.

Die bildliche Darstellung Schlawes findet man, so wie vieler anderer Orte, die zu dem regierenden Fürsten Pommerns aus dem Hause Greifen gehörten, auf der Bordüre der Großen Landkarte Pommerns von Eilhard Lubben (Lubinus). Dieser Stich entstand 1614. Er ist eine wertvolle Quelle zum Erforschen der

Stadt vor dem 30-jährigen Krieg. Die Ansichten aus den späteren Jahrhunderten sind weniger glaubwürdig. Unter ihnen sind aber die konservatorischen Zeichnungen, die gotische Monumente dokumentieren, beachtenswert.

Erst die Fotografien aus dem 20. Jh. besitzen reale historische Werte. Diese Quellen sind vielseitig und glaubwürdig. Sie zeigen Ansichten aus der Vogelperspektive, das ganze Panorama der Stadt, Ansichten des Stadtplatzes, die Perspektive der Straßen, sakrale und weltliche Gebäude, das Innere der Schlauer Kirchen, öffentliche Gebäude und gastronomische Lokale mit Vergnügungsstatus, Industriebetriebe und Grünanlagen. Die Fotografien dokumentieren den Ausbau der Stadt und die urbanistische Entwicklung, auch den Verkehr auf den Straßen. Es gibt Fotos von Feierlichkeiten und anderen öffentlichen Veranstaltungen. Dank solcher Fotografien lernt man die Einwohner der Stadt kennen, ihre Bräuche und Angewohnheiten verbunden mit Arbeit und Freizeit.

Themen und Motive der Ansichtskarten sagen aus, was für die Bewohner wichtig war, welche Teile der Stadt sie besonders schätzten und auf die sie stolz waren. Es sind vor allem Monumente des Mittelalters – die Marienkirche und die zwei Stadttore. Diese bis heute erhaltenen Bauwerke zeugen von der ununterbrochenen Fortdauer der Geschichte Schlawes/Slawno und bestimmen damit die Identität der Stadt.